

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “พฤติกรรมกรรมการเปิดรับข่าวสารกับค่านิยมที่เอื้อต่อการพัฒนาของประชาชนในชุมชนแออัดเขตกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยได้ใช้แนวความคิดและผลงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัยดังนี้

ทฤษฎีและแนวความคิด

1. แนวความคิดเกี่ยวกับการเปิดรับข่าวสาร
2. แนวความคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชนและสื่อบุคคล
3. แนวความคิดเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร
4. แนวความคิดเกี่ยวกับค่านิยม
5. แนวความคิดเกี่ยวกับความทันสมัย
6. แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารในชุมชนแออัด
2. งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับค่านิยม

ทฤษฎีและแนวความคิด

แนวความคิดเกี่ยวกับการเปิดรับข่าวสาร

ชาร์ล เค อัทคิน (Charles K. Atkin, 1973) กล่าวถึงความสำคัญของการเปิดรับข่าวสารไว้ว่า บุคคลที่เปิดรับข่าวสารมากยิ่งมีหูตากว้างไกล มีความรู้ความเข้าใจสภาพแวดล้อม และเป็นคนที่ทันสมัยทันต่อเหตุการณ์มากกว่าบุคคลที่เปิดรับข่าวสารน้อย

การเปิดรับข่าวสารที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนานั้น ประกอบไปด้วยการเปิดรับข่าวสารจากสื่อ 2 ประเภทคือ การเปิดรับข่าวสารจากสื่อมวลชน และการเปิดรับข่าวสารจากสื่อบุคคล

โรเจอร์ และสเวนนิ่ง (Rogers and Svenning, 1969) ให้ความหมายของการเปิดรับสื่อมวลชนว่าหมายถึง สื่อมวลชนที่ครอบคลุมสื่อ 5 ประเภท ได้แก่ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ นิตยสาร โทรทัศน์ ดังนั้นตัวชี้วัดการเปิดรับสื่อมวลชน จึงต้องประกอบด้วยจำนวนครั้งในการรับฟังรายการวิทยุต่อสัปดาห์ การอ่านหนังสือพิมพ์ต่อสัปดาห์หรือการดูภาพยนตร์ต่อปี เป็นต้น

แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปิดรับข่าวสารที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการในการเลือกรับสาร (Selective Processes) ของแคลปเปอร์ (Klapper, 1960) ซึ่งมีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. การเลือกเปิดรับ (Selective Exposure) หมายถึง แนวโน้มที่ผู้รับสาร จะเลือกสนใจหรือเปิดรับข่าวสารที่สอดคล้องกับความคิดเห็นและความสนใจที่มีอยู่เดิม เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาหรือสนองความต้องการของตน
2. การเลือกให้ความสนใจ (Selective Attention) ผู้รับสารนอกจากจะเลือกเปิดรับข่าวสารแล้ว ยังเลือกให้ความสนใจต่อข่าวสารที่สอดคล้องกับทัศนคติและความเชื่อดั้งเดิม ในขณะเดียวกัน ก็พยายามหลีกเลี่ยงการรับข่าวสารที่ขัดต่อทัศนคติหรือความคิดดั้งเดิมของตน
3. การเลือกรับรู้ (Selective Perception) เมื่อเปิดรับข่าวสารจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งแล้ว ผู้รับสารจะเลือกที่จะรับรู้และตีความ (Interpretation) สารที่ได้รับตามประสบการณ์ของแต่ละคน ซึ่งอาจมีการตีความข่าวสารที่ได้รับมา ตามความเข้าใจของตนเอง หรือตามทัศนคติ ประสบการณ์ ความเชื่อ ความต้องการ และ แรงงูใจของคนในขณะนั้น
4. การเลือกจดจำ (Selective Retention) นอกจากผู้รับสารจะเลือกเปิดรับเลือกให้ความสนใจ ตลอดจนเลือกรับรู้ และตีความหมายสารให้สอดคล้องกับทัศนคติและความเชื่อของคนแล้ว ผู้รับสารยังเลือกที่จะจดจำเนื้อหาสาระของสารที่สอดคล้องกับความคิดเห็นของคนอีกด้วยและในขณะที่เดียวกัน ก็มักจะลืมข่าวสารที่ไม่ตรงกับความสนใจของตนเอง

พฤติกรรมกรเปิดรับข่าวสาร

เมอร์ริคท์ และโลว์เวินสไตน์ (Merrill and Lowenstein, 1971 อ้างถึงในชวรัตน์ เจริญชัย, 2527) กล่าวได้ว่าผู้รับสารแต่ละคน จะมีพฤติกรรมกรเปิดรับสื่อและข่าวสารแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะและปัจจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งเกิดจากปัจจัยพื้นฐานหลายประการ

1. ความเหงา เป็นเหตุผลทางด้านจิตวิทยาที่ว่าโดยปกติคนเราจะไม่ชอบอยู่ตามลำพัง เนื่องจากจะทำให้เกิดความรู้สึกสับสน วิตกกังวล หวาดกลัว และการเมินเฉยจากสังคมจึงต้องพยายามที่จะรวมกลุ่ม หรือติดต่อกับบุคคลโดยตรง หรือการอยู่กับสื่อต่าง ๆ

2. ความอยากหรืออยากเห็นในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของมนุษย์โดยปกติความอยากหรืออยากเห็นจะเริ่มจากสิ่งใกล้ตัวก่อน ตลอดจนสิ่งที่อยู่ห่างตัวเอง ที่จะมีผลกระทบต่อตนเองทั้งทางตรงและทางอ้อมแล้ว มนุษย์ยังสนใจอยากหรืออยากเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นในแง่ต่าง ๆ ด้วยรวมทั้งผลกระทบซึ่งอาจจะเกิดขึ้นกับตนเองหรือผู้อื่นด้วย

3. ประโยชน์ใช้สอย โดยพื้นฐานมนุษย์มีความเห็นแก่ตัว ดังนั้นในฐานะที่เป็นผู้รับสาร จึงต้องการแสวงหา และใช้ข่าวสารบางอย่างที่จะใช้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง

4. ลักษณะเฉพาะของสื่อมวลชนโดยทั่วไป นอกจากองค์ประกอบเกี่ยวกับอายุ เพศ การศึกษา สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนทัศนคติ ความเชื่อต่าง ๆ จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมในการเปิดรับสารแล้ว คุณสมบัติเฉพาะของผู้รับสารก็มีความต้องการที่แตกต่างกัน ดังนั้นลักษณะเฉพาะของสื่อแต่ละชนิดมีส่วนทำให้ผู้รับข่าวสารจากสื่อมวลชน มีจำนวนและองค์ประกอบที่แตกต่างกัน เพราะผู้รับสารจะเลือกรับข่าวสารเฉพาะอย่างที่ตามองสนองความต้องการ และความพึงพอใจของตนเอง

แมคคอมบ์ และเบคเกอร์ (Mc Combs and Becker, 1979) แสดงความเห็นว่าคุณลักษณะของสื่อมวลชนเพื่อสนองความต้องการดังต่อไปนี้

1. ต้องการรู้เหตุการณ์ (Surveillance) โดยการสังเกตการณ์และติดตามความเคลื่อนไหวต่าง ๆ จากสื่อมวลชน เพื่อให้รู้ทันต่อเหตุการณ์ และรู้ว่าอะไรมีความสำคัญที่จะเรียนรู้

2. ต้องการช่วยตัดสินใจ (Decision) โดยเฉพาะการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคน ซึ่งการรับสื่อมวลชนจะทำให้บุคคลสามารถกำหนดความเห็นของคนต่อสถานะหรือเหตุการณ์รอบ ๆ ตัว

3. ต้องการข้อมูลเพื่อการพูดคุยหรือสนทนา (Discussion) โดยการรับสื่อมวลชนจะทำให้บุคคลมีข้อมูลที่จะนำไปใช้ในการพูดคุยกับผู้อื่น

4. ต้องการมีส่วนร่วม (Participating) อันได้แก่การมีส่วนร่วมในเหตุการณ์และความเป็นไปได้ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว

5. ต้องการเสริมความคิดเห็นหรือสนับสนุนการตัดสินใจที่ตนเองได้กระทำไปแล้ว (Reinforcement)

6. ต้องการความบันเทิง (Relaxing and Entertaining) เพื่อความเพลิดเพลิน และผ่อนคลายอารมณ์ของผู้รับสาร

แชรรมม์ (Schramm, 1954) กล่าวว่า โดยปกติบุคคลมักจะเลือกสื่อที่ใช้ความพยายามน้อยที่สุด (Least Effort) หมายความว่า ผู้รับสื่อจะเลือกรับสื่อที่ตนเองสะดวกที่สุด ใช้ความพยายามน้อยที่สุด ในส่วนของความพร้อมความสะดวก ค่าใช้จ่าย เวลา บทบาท อุบัติเหตุและประเพณีนิยม ซึ่งรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมก็มีอิทธิพลต่อการเลือกใช้สื่อด้วย นอกจากนี้จะเลือกใช้ความพยายามน้อยที่สุดแล้ว ก็ยังเลือกที่จะได้ผลประโยชน์ตอบแทนสูงสุดด้วย (Promise of Reward) และข่าวสารที่เข้าถึงความสนใจของผู้รับสาร จะมีแนวโน้มที่จะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

เดอเฟลอร์ (De Fleur, 1966) อธิบายไว้ว่า การที่ผู้รับสารมีความแตกต่างกันจึงทำให้มีความสนใจที่จะเลือกเปิดรับสารแตกต่างกันไป โดยพื้นฐานความแตกต่างมี 4 ประการ คือ

1. บุคคลมีความแตกต่างกันในด้านบุคลิกภาพ และสถานภาพทางจิตวิทยา
2. ความแตกต่างดังกล่าวนี้ สืบเนื่องจากบุคคลอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน
3. บุคคลที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน จะได้รับการเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไป
4. การเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ทำให้บุคคลที่ทัศนคติค่านิยม ความเชื่อ และบุคลิกภาพแตกต่างกัน

เดอเฟลอร์ (De Fleur, 1966) ได้กล่าวถึงตัวแปรแทรก (Intervening Variables) ที่มีอิทธิพลในกระบวนการสื่อสารมวลชนระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร โดยเน้นให้เห็นว่าข่าวสารมิได้ไหลผ่านจากสื่อมวลชนถึงผู้รับสารและเกิดผลโดยตรงทันที แต่มีปัจจัยบางอย่างที่เกี่ยวข้อกับตัวผู้รับสารแต่ละคน เช่น ปัจจัยทางจิตวิทยาและสังคมที่จะมีอิทธิพลต่อการรับข่าวสารนั้น ทำให้เกิดผลไม่เหมือนกันหรือไม่เป็นไปตามเจตนาคติของผู้ส่งสาร ทฤษฎีที่สำคัญของเดอเฟลอร์เกี่ยวกับเรื่องนี้ มีด้วยกัน 3 ทฤษฎี ดังนี้

1. ทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Differences Theory) เป็นทฤษฎีที่ชี้ให้เห็นว่าผู้รับสารแต่ละคนนั้นมีความแตกต่างกันในทางจิตวิทยา เช่น ทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อทำให้ความสนใจในการเปิดรับข่าวสารหรือตีความหมายข่าวสารจากสื่อมวลชนแตกต่างกัน หลักการพื้นฐานเกี่ยวกับทฤษฎีความแตกต่างระหว่างปัจเจกบุคคลมี ดังนี้

- มนุษย์เรามีความแตกต่างกันมากในองค์ประกอบทางจิตวิทยาส่วนบุคคล
- ความแตกต่างนี้มีบางส่วนมาจากลักษณะแตกต่างชีวภาคหรือทางร่างกายของแต่ละบุคคล แต่ส่วนใหญ่แล้วจะมาจากความแตกต่างที่เกิดจากการเรียนรู้
- มนุษย์ซึ่งถูกหุบเลี้ยงภายใต้สภาพการณ์ต่าง ๆ จะเปิดรับความคิดเห็นแตกต่างกันไป
- การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมทำให้เกิดทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อที่รวมเป็นลักษณะทางจิตวิทยาส่วนบุคคลที่แตกต่างกันไป

ความแตกต่างดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นสภาวะเงื่อนไข (Conditioning) ที่กำหนดการรับรู้ข่าวสารจากสื่อมวลชน

2. ทฤษฎีกลุ่มสังคม (Social Categories Theory) ทฤษฎีนี้ กล่าวว่าไว้ว่าบุคคลที่มีลักษณะทางสังคมคล้ายกันจะแสดงพฤติกรรมการสื่อสารคล้ายคลึงกัน พฤติกรรมการสื่อสารนี้ได้แก่ การเปิดรับสื่อความพอใจในสื่อ และอุปนิสัยการใช้สื่อร่วมกัน เป็นต้น สำหรับลักษณะทางสังคมที่สำคัญนั้น ได้แก่ ระดับการศึกษา รายได้ อาชีพ ชาติพันธุ์ ศาสนา อายุ เพศ ภูมิฐานะ ฯลฯ

3. ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคม (The Social Relations Theory) เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้รับสารกับบุคคลอื่นในสังคมในลักษณะของกลุ่มปฐมภูมิหรือกลุ่มทุติยภูมิ โดยกลุ่มปฐมภูมิซึ่งเป็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดในหมู่เพื่อนสนิท เพื่อนร่วมงานหรือในครอบครัว และวงสาคณาญาตินี้มีอิทธิพลต่อผู้รับสารมากกว่ากลุ่มทุติยภูมิซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดน้อยกว่า ข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับจากสื่อมวลชนมักจะถูกรับรู้หรือตีความโดยมีอิทธิพลของกลุ่มหรือบุคคลในกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เช่น การที่ปัจเจกบุคคลจะเชื่อข่าวสารจากโฆษณาใดหรือไม่ นั่น มักจะได้รับอิทธิพลจากการปรึกษาหารือไต่ถามเพื่อนฝูงหรือผู้ใกล้ชิด อิทธิพลที่มีผลต่อการรับรู้ข่าวสารในลักษณะนี้เราเรียกว่า "อิทธิพลของบุคคล" (Personal Influence)

ปรเม สตะเวทิน (2538) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของสังคมในระดับกลุ่มปฐมภูมิที่มีต่อทัศนคติ ค่านิยม ตลอดจนพฤติกรรมของบุคคลไว้ว่า

กลุ่มปฐมภูมิ (Primary Groups) เป็นกลุ่มซึ่งเกิดจากการรวมตัวของคนที่มีความใกล้ชิดและคุ้นเคยกัน มีขนาดของสมาชิกไม่มากนัก โดยปกติไม่เกิน 12 คน ตัวอย่างของกลุ่มปฐมภูมิได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน เพื่อนสนิทในที่ทำงานหรือโรงเรียน เป็นต้น ความสัมพันธ์ของบุคคลกับกลุ่มปฐมภูมิต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อทัศนคติค่านิยม และพฤติกรรมต่าง ๆ รวมทั้งพฤติกรรมในการสื่อสารของคนด้วยสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการมีความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องระหว่างสมาชิกของกลุ่ม ทำให้สมาชิกของกลุ่มมีประสบการณ์ร่วมกัน จากการติดต่อสัมพันธ์กันเป็น

ประจำทำให้คนเรียนรู้ความคิดพื้นฐาน (Basic Ideas) และความเชื่อ (Beliefs) ประสบการณ์และค่านิยม (Values) เหล่านี้กำหนดการรับรู้ของคน (what he perceives and how he perceives it)

ลักษณะทางประชากรของผู้รับสารกับการเปิดรับสื่อ

ปรมะ สตะเวทิน (2533) กล่าวว่า โดยทั่วไปผู้รับสาร แต่ละคนจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะลักษณะทางประชากร (Demographic Characteristics) อันได้แก่ อายุ เพศ การศึกษา สถานะทางสังคม และเศรษฐกิจ ศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. อายุ (Age)

อายุเป็นลักษณะประการหนึ่ง ที่ใช้ในการวิเคราะห์ผู้รับสารซึ่งอายุเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนมีความแตกต่างกันในเรื่องความคิดและพฤติกรรม โดยทั่วไปแล้ว คนที่มีอายุน้อยมักจะมีความคิดแบบเสรีนิยม ชีตติยคุณการณ ใจร้อน มากกว่าคนที่มีอายุมากที่มักจะมีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม ชีตติยการปฏิบัติ มีความระวัง และมองโลกในแง่ร้ายมากกว่าคนอายุน้อย ซึ่งลักษณะเหล่านี้มีสาเหตุมาจากประสบการณ์ชีวิต ผ่านยุคเบ็ญต่าง ๆ ตลอดจนมีความผูกพันที่ยาวนาน และมีผลประโยชน์ในสังคมมากกว่าคนอายุน้อย

ซึ่งลักษณะของการใช้สื่อก็ต่างกันไป คนอายุน้อยมักจะใช้สื่อมวลชนเพื่อความบันเทิง ในขณะที่คนที่มีอายุมากมักจะใช้สื่อมวลชนเพื่อแสวงหาข่าวสารมากกว่าความบันเทิง

นอกจากนี้แล้วอายุยังเป็นตัวกำหนดความแตกต่างในเรื่องความยากง่ายในการชักจูงใจด้วย กล่าวคือ คนที่มีอายุมากขึ้น โอกาสที่คนจะเปลี่ยนใจหรือถูกชักจูงใจจะน้อยลง

2. เพศ (Sex)

จากการวิจัยทางจิตวิทยา แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกัน อย่างมาก ทั้งในเรื่องความคิด ค่านิยม และทัศนคติ ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมและสังคมกำหนดบทบาทและกิจกรรมของคนสองเพศไว้ต่างกัน ผู้หญิงมักจะเป็นคนที่มีจิตใจอ่อนไหวหรือเจ้าอารมณ์ โอนอ่อน ผ่อนตาม และเป็นแม่บ้านแม่เรือน และยังพบอีกว่า ผู้หญิงจะถูกชักจูงใจได้ง่ายกว่าผู้ชาย

พฤติกรรมการเปิดรับสื่อมวลชน เพศหญิงมักใช้เวลาในการดูโทรทัศน์ และฟังวิทยุมากกว่าเพศชาย โดยนิยมดูรายการละครในขณะที่เพศชายนิยมอ่านหนังสือพิมพ์มากกว่า

3. การศึกษา (Education)

การศึกษาหรือความรู้ (Knowledge) เป็นลักษณะอีกประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อผู้รับสาร ดังนั้นคนที่ได้รับการศึกษาในระดับที่ต่างกันย่อมจะมีความรู้สึกรู้คิด อุดมการณ์และความต้องการที่ต่างกันไป คนที่มีการศึกษาสูง หรือมีความรู้ดีจะได้เปรียบในการที่จะเป็นผู้รับสารที่ดีเพราะมีความรู้กว้างขวาง เข้าใจมากกว่า ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ โดยทั่วไปคนที่มีการศึกษาสูงจะใช้สื่อมวลชนมากกว่าคนที่มีการศึกษาค่ำและคนที่มีการศึกษาสูงมักจะใช้สื่อประเภทสิ่งพิมพ์มากกว่าสื่อชนิดอื่น

4. สถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-economic Status)

สถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายถึง อาชีพ, รายได้, เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ ตลอดจนภูมิหลังของครอบครัว จากการวิจัยพบว่าสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้รับสารมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อพฤติกรรมของผู้รับสารที่มีต่อผู้ส่งสารและสารเพราะว่าคนที่มีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่ต่างกันจะมีวัฒนธรรม ประเพณีการบริโภคทัศนคติ ค่านิยม และเป้าหมายที่ต่างกัน

5. ศาสนา (Religion)

การนับถือศาสนา เป็นลักษณะอีกประการหนึ่งของผู้รับสารที่มีอิทธิพลต่อตัวผู้รับสารทั้งในด้านทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมของคน คนที่นับถือศาสนาต่างกันจะมีความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและพฤติกรรมที่แตกต่างกันไป

แนวความคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชนและสื่อบุคคล

นักวิชาการด้านสื่อสารมวลชน แสดงแนวความคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชน และสื่อบุคคลไว้ในหลายแง่มุม แต่ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นที่คล้ายคลึงกันว่า ในการให้ข่าวสารแก่คนจำนวนมาก เพื่อก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น สื่อมวลชนจะมีประสิทธิภาพมากกว่าสื่อบุคคล แต่ในการชักจูงหรือโน้มน้าวใจให้บุคคลมีทัศนคติต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สื่อบุคคลจะมีประสิทธิภาพมากกว่า

แมก เอฟ. มิลลิแกน (Max F. Millikan, 1967; อ้างถึงใน Michael Kunczik, 1984) กล่าวถึงความสำคัญของการสื่อสารไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีเป็นการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมแบบเก่าที่ยังค้างค้ำ รากฐานที่สำคัญและการแพร่กระจายประสิทธิภาพของเทคโนโลยีคือจะต้องเปลี่ยนแปลงการสื่อสาร

อินคิลิส (Inkeles, 1971) กล่าวว่า สื่อมวลชนเป็นสื่อเผยแพร่ค่านิยมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลกระทบในเชิงบวกในประเทศกำลังพัฒนา และเนื่องจากบุคลิกลักษณะดั้งเดิมจะต้องถูกปรับปรุงให้ทันสมัยเสียก่อน จึงจะทำให้บุคคลสามารถรับและปรับตัวให้เข้ากับค่านิยมสมัยใหม่ได้ ดังนั้นก้าวแรกที่จะต้องลงทุนเพื่อทรัพยากรบุคคล คือ ระบบการศึกษาและการสื่อสารมวลชน นอกจากนี้อินคิลิสยังย้ำว่า บรรทัดฐานของพฤติกรรมเกิดจากแก่นของค่านิยมประเพณี ซึ่งเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของบุคลิกภาพ แต่ในสังคมที่ทันสมัยกว่า สื่อสารมวลชนจะเป็นตัวทำหน้าที่เผยแพร่บรรทัดฐานในสังคมแทน

โรเจอร์ส (Rogers, 1978) ได้กล่าวเปรียบเทียบประสิทธิภาพของสื่อมวลชนและสื่อบุคคลไว้ว่า ผลจากการวิจัยต่าง ๆ พบว่า สื่อมวลชนสามารถเปลี่ยนแปลงการรับรู้ ซึ่งหมายถึงการเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่การสื่อสารระหว่างบุคคลนั้นมีประสิทธิภาพมากกว่า เมื่อวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติเพราะข่าวสารที่ถ่ายทอดออกจากสื่อมวลชนเพียงอย่างเดียวไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ฝังแน่นหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของเบททิงฮอส (Bettinghaus, 1968: 180) ที่ว่า สื่อมวลชนเป็นเพียงตัวเสริมความเชื่อและทัศนคติที่มีอยู่เดิมให้ฝังแน่น มากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติอย่างสิ้นเชิง แต่อาจเปลี่ยนแปลงการรับรู้ได้บ้าง ในขอบเขตจำกัดของประสบการณ์ ฉะนั้น สื่อมวลชนซึ่งเป็นเพียงแหล่งความคิด และเป็นผู้วางแนวทางในการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์นั้น เป็นผลมาจากการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้าเห็นตากันทั้งสิ้น

แคท และลาซาร์เฟลด์ (Katz and Lazarsfeld, 1955) มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าการสื่อสารระหว่างบุคคลมีผลต่อการทำให้ผู้รับสารยอมรับที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และยอมรับที่จะให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มากที่สุด ฉะนั้น สื่อบุคคลจึงมีความสำคัญมากกว่าสื่อมวลชนในชั้นการุงใจ ส่วนสื่อมวลชนจะมีความสำคัญกว่า ในชั้นของการให้ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง และอาจมีผลบ้างในการสร้างทัศนคติในเรื่องที่บุคคลยังไม่เคยรับรู้มาก่อน

ลาซาร์เฟลด์ และเมนเซล (Lazarsfeld and Menzel, 1968) ได้ให้เหตุผลที่ทำให้การสื่อสารระหว่างบุคคลมีประสิทธิภาพกว่าดังนี้

1. การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลสามารถจัดการเลือกรับสารของผู้ฟังได้ เนื่องจาก การหลีกเลี่ยงการสนทนาหรือรับฟัง เป็นไปได้ยากกว่าการรับฟังข่าวสารจากสื่อมวลชนโดยในการ

รับข่าวสารจากสื่อมวลชนนั้น ผู้รับสารอาจหลีกเลี่ยงไม่รับฟังเนื้อหาที่ขัดแย้งกับทัศนคติและความเชื่อของคน หรือเรื่องที่คุณไม่สนใจได้ง่าย

2. การคิดต่อสื่อสารแบบเผชิญหน้ากันเปิดโอกาสให้ผู้ส่งสารสามารถปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาที่ใช้ในการสนทนากันได้ในเวลาอันรวดเร็ว หากว่าเนื้อหาที่สนทนานั้นได้รับการต่อต้านจากคู่สนทนา

3. การคิดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล มักจะมีลักษณะง่าย เป็นกันเอง จึงง่ายต่อการชักจูงใจให้คล้อยตาม

4. ผู้รับสารส่วนใหญ่มักจะเชื่อถือในข้อตัดสินใจและความคิดเห็นของผู้ที่เขารู้จักและนับถือมากกว่าบุคคลที่เขาไม่เคยรู้จักมาก่อน แล้วมาคิดต่อสื่อสารด้วย

นอกจากนี้ ธารชาร์เฟล ยังกล่าวว่า ในประเทศที่ด้อยพัฒนา การสื่อสารแบบเผชิญหน้ามีบทบาทที่สำคัญมากกว่าในสังคมตะวันตก

ไมเคิล รัช และฟิลิป เอทอฟ (Rush M. and Athoff P., 1971) ศึกษาพบว่า สื่อมวลชนมีบทบาทอย่างมากในการให้ความรู้ ความเข้าใจ ค่านิยม ความเชื่อ ทัศนคติ ซึ่งมีผลต่อการตั้งสมมติฐาน ประสิทธิภาพ และพัฒนาบุคลิกภาพ และมีบทบาทในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและการเรียนรู้แก่บุคคล

โรเจอร์ส และชูเมคเกอร์ (Rogers and Shoemaker, 1971) กล่าวว่าสื่อมวลชนเป็นแหล่งข่าวซึ่งอาจเป็นบุคคลเดียวหรือมากกว่านั้น สามารถนำข่าวสารไปยังผู้รับสารได้จำนวนมากอย่างรวดเร็วเป็นการเพิ่มพูนความรู้ และแพร่กระจายข่าวสาร รวมทั้งเปลี่ยนทัศนคติที่บุคคลมีอยู่ได้

แคลปเปอร์ (Klapper; อ้างถึงใน ปรมะ ๕๓๖, ๒๕๓๓) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ ที่มีต่อทัศนคติ และพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของประชาชนผู้รับสารไว้ดังนี้

1. อิทธิพลของสื่อมวลชนที่มีต่อประชาชนนั้น ไม่ใช่อิทธิพลโดยตรง แต่เป็นอิทธิพลโดยอ้อม เพราะมีปัจจัยต่าง ๆ ที่กั้นอิทธิพลของสื่อมวลชน ได้แก่

1.1 ความมีใจโน้มเอียงของผู้รับสาร (Predisposition) ประชาชนจะมีความเห็น ค่านิยม และมีความโน้มเอียงที่จะประพฤติปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก่อนซึ่งได้รับอิทธิพลจากการ

คบหาสมาคมกับคนอื่น และสถาบันสังคมที่ตนเป็นสมาชิก เมื่อบุคคลผู้นั้นสัมผัสกับสื่อมวลชน ก็จะนำเอาทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมเหล่านั้นคิดดูมาด้วย

1.2 การเลือกของผู้รับสาร (Selective Process) ประชาชนจะเลือกรับสารที่สอดคล้องกับความคิดเห็นและความสนใจของตน และจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมรับสารที่ไม่สอดคล้องหรือขัดแย้งกับความคิดเห็น และความสนใจของตน ประชาชนจะพยายามตีความสารตามความเชื่อและค่านิยมที่ตนมีอยู่เดิม และจะเลือกจดจำเฉพาะสิ่งที่สนับสนุนความคิดและความเชื่อของตน

1.3 อิทธิพลของบุคคล (Personal Influence) ข่าวสารจากสื่อมวลชนอาจไม่ได้ไปถึงประชาชนทั่วไปในทันที แต่จะผ่านสื่อบุคคล หรือผู้นำความคิดเห็นก่อนจะไปถึงประชาชน ผู้นำความคิดเห็นมักสอดแทรกความรู้ตื้นลึกหนาขาวของคนเข้าไปด้วย

1.4 ลักษณะของธุรกิจด้านสื่อมวลชน (Economic Aspects) การดำเนินธุรกิจด้านสื่อมวลชนในสังคมเสรีนิยม ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมนั้น สื่อมวลชนสามารถแข่งขันกันได้โดยเสรี ต่างฝ่ายต่างเสนอความคิดเห็น และค่านิยมที่แตกต่างกันออกไป และประชาชนก็มีเสรีภาพในการที่จะเลือกเชื่อถือความคิดเห็นใดความคิดเห็นหนึ่งได้และตัดสินใจว่าจะเชื่อถือสื่อมวลชนใดดี

2. อิทธิพลที่สื่อมวลชนมีต่อประชาชนเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น คือสื่อมวลชนจะสนับสนุนทัศนคติ ทัศนคติ ความมีใจโน้มเอียง ตลอดจนแนวโน้มด้านพฤติกรรมของประชาชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น และพร้อมที่จะแสดงให้ปรากฏออกมาเมื่อมีแรงจูงใจเพียงพอหรือเมื่อมีโอกาสเหมาะสม

แนวความคิดเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร

ความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร (Source Credibility) คือการรับรู้ของผู้รับสารที่มีต่อตัวผู้ส่งสารหรือแหล่งข่าวสารในแง่ที่ว่า น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้มากน้อยเพียงใด (พีระ จิตรโสภณ, 2537) โดยทฤษฎีเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของแหล่งสาร มาจากการค้นพบในการวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้รับสารในการสื่อสารเพื่อชักจูงใจ (Persuasive Communication) ซึ่งการวิจัยส่วนใหญ่พบว่า ผู้ที่มีความน่าเชื่อถือสูงจะมีความสามารถในการชักจูงใจมากกว่าผู้ที่มีความน่าเชื่อถือต่ำ หรืออีกนัยหนึ่ง การใช้ผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือสูงในสายตาของผู้รับ จะบรรลุผลทางการสื่อสารมากกว่าใช้ผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือต่ำกว่า อาทิเช่น ผลการศึกษาของ Weiss (1995) เกี่ยวกับความเชื่อถือได้ของผู้ส่งสารที่เป็นปัจจัยสำคัญในการสื่อสารมวลชน ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า ผู้รับสารจะเชื่อในสารซึ่งได้รับจากผู้ส่งสารที่เขาคิดว่ามีความน่าเชื่อถือสูงมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ

การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความน่าเชื่อถือของแหล่งสารนี้ มีมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ หรือเมื่อ 2,000 ปีก่อน โดยอริสโตเติลได้ทำการวิเคราะห์ถึงความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสาร และสรุปว่าความน่าเชื่อถือดังกล่าวเกิดจากลักษณะ 3 ประการของผู้ส่งสารคือ ความเป็นผู้มีสติ ปัญญา ความเป็นผู้มีเจตนาที่ดี และจริงใจต่อผู้รับสาร (Good Will) และความเป็นผู้มีลักษณะภายนอกที่ดี (Good Character) โดยเรียกรวมว่า Ethos (McCroskey, 1968) ซึ่งในปัจจุบันความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารยังคงเป็นเรื่องที่นักนิเทศศาสตร์ให้ความสนใจ และทำการศึกษากันอย่างกว้างขวาง โดยได้ข้อสรุปในแนวทางต่าง ๆ ดังนี้

เบเรลสัน (Berelson, 1954) อธิบายว่า ผู้ส่งสารที่มีคุณลักษณะในการเป็นผู้นำทางความคิด เป็นกลุ่มหนึ่งที่ได้รับ ความเชื่อจากผู้ส่งสาร แม้ผู้ส่งสารเหล่านั้นจะไม่ได้มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้รับสารแต่อย่างใด ทั้งนี้เขาได้อธิบายถึงลักษณะเฉพาะของผู้นำทางความคิดไว้ว่า

1. เป็นต้นแบบ (Model) ของสมาชิกในกลุ่ม
2. มักมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้ตามความคิดเห็น
3. ได้รับการถ่ายทอดข่าวสารที่เขาเป็นผู้นำความคิดในเรื่องที่เขาเป็นผู้นำมากกว่าคนอื่น
4. เปิดรับสื่อมวลชนมากกว่าบุคคลอื่น
5. ได้รับความรู้จากเนื้อหาของสื่อมวลชนที่เกี่ยวกับหัวข้อหรือเรื่องที่สมาชิกได้รับอยู่ดีกว่าสมาชิกที่เป็นผู้ตามความเห็น
6. ในสถานการณ์ที่มีการเลือกตั้ง ผู้นำทางความคิดจะให้ความสนใจกับการเลือกตั้งมากกว่าบุคคลอื่น และมีข้อมูลในการเลือกตั้งดีกว่าบุคคลอื่น และเขารู้สึกว่า เขามีส่วนร่วมในการเลือกตั้งมากกว่าบุคคลอื่นด้วย
7. มักมีการศึกษาสูงกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ

ส่วน ฮอฟแกน, เจนิส และแคลลี่ (Hovland, Janis and Kelly, 1953) ทำการศึกษาถึงความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสาร พบว่า ความน่าเชื่อถือประกอบด้วย ความเชี่ยวชาญ ความน่าไว้วางใจ และความสามารถของผู้ส่งสารในอันที่จะแสดงหลักฐานให้แก่ผู้รับสาร

เบตติงฮอส (Bettinghaus, 1968) ได้สรุปปัจจัยความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารไว้ 3 ประการ อันประกอบด้วย

1. ความปลอดภัยหรือความน่าไว้วางใจในผู้ส่งสาร ได้แก่ ลักษณะของผู้ส่งสารที่มี
ความเป็นมิตร ความไม่เห็นแก่ตัว ความสุจริต ความสงบ ความจริงใจ จริยธรรม การให้อภัย
เป็นต้น
2. คุณลักษณะของผู้ส่งสาร ได้แก่ ความประทับใจของผู้รับสารที่มีต่อความสามารถ
ของผู้ส่งสาร เช่น การมีประสบการณ์มีอำนาจความฉลาด ความเชี่ยวชาญของผู้ส่งสาร
3. บุคลิกภาพของผู้ส่งสาร ได้แก่ ความเป็นกันเองกับผู้รับสาร ความคล่องตัวของผู้
ส่งสาร ความกระตือรือร้น เป็นต้น ซึ่งอาจแสดงออกมาในลักษณะของการใช้ภาษาที่ให้ความเป็น
กันเอง

ซึ่งนอกจากคุณสมบัติข้างต้นแล้ว เขายังกล่าวด้วยว่า สถานภาพก็เป็นตัวกำหนดความ
น่าเชื่อถือของผู้ส่งสารด้วย ในลักษณะดังนี้คือ

1. บุคคลที่เป็นผู้ส่งสารที่มีสถานภาพ หรือเกียรติยศสูงกว่าผู้รับสาร สถานภาพจะทำให้
ให้บุคคลนั้น ๆ เป็นผู้ที่มีความน่าเชื่อถือสูง
2. บุคคลที่เป็นผู้ส่งสารอาจมีสถานภาพสูงแต่มีความน่าเชื่อถือต่ำ หรือในทางกลับ
กันอาจมีสถานภาพต่ำแต่มีความน่าเชื่อถือสูง

สำหรับคุณลักษณะภายนอกของผู้รับสารซึ่งเป็นที่ยอมรับของผู้รับสารคือ ความน่าเชื่อ
ถือในสายตาของผู้รับสารนั้น ได้มีปราชญ์ทางการสื่อสาร สรุปเอาไว้ในแนวทางที่คล้ายคลึงกันว่า
คุณลักษณะดังกล่าวขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการคือ ความสามารถหรือความเป็นผู้ชำนาญ
(Competence or Expertness) และความน่าไว้วางใจ (Trustworthiness) ปัจจัยทั้งสองประการนี้ ผู้รับ
สารต้องมองเห็น (Perceive) ว่ามีอยู่ในตัวผู้ส่งสาร ความน่าเชื่อถือนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ส่งสารจะประกาศ
ให้ทุกคนทราบ และได้รับการยอมรับ ความน่าเชื่อถือไม่ได้มีลักษณะใด ๆ (Single
Characteristic) เหมือนอายุ เพศ แต่ต้องเป็นสิ่งที่ผู้รับสารมองเห็น รับรู้และเชื่อ (อรวรรณ ปิณฑน์
โสภา, 2534)

แนวความคิดเกี่ยวกับค่านิยม

ความหมายของคำว่า ค่านิยม ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า ค่านิยมในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้
ไพฑูริย์ เครือแก้ว กล่าวว่า ค่านิยมของสังคมหมายถึง สิ่งที่คนสนใจ สิ่งที่คนปรารถนา
จะได้ ปรารถนาจะเป็น หรือกลับกลายมาเป็น เป็นสิ่งที่คนถือว่าเป็นสิ่งที่ริบภัยว่าจะต้องทำ
ต้องปฏิบัติเป็นสิ่งที่คนบูชายกย่อง และมีความสุขที่จะได้เห็น ได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ ค่านิยมของ

สังคมจึงเป็น "วิถีของการจัดรูปความประพฤติ" ที่มีความหมายต่อบุคคล และเป็นแบบฉบับของความคิด ที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม

ก่อ สวัสดิพานิชย์ อธิบายว่า ค่านิยมหมายถึง ความคิด พฤติกรรม และสิ่งอื่นที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งเห็นว่ามีความสำคัญ จึงยอมรับมาปฏิบัติตาม และวางแผนไว้ระยะหนึ่ง ค่านิยมมักเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย และความคิดเห็นของคนในสังคม

ทัทยา สายชู ให้คำอธิบายว่า ค่านิยมในทางสังคมวิทยา เขากำหนดให้ครอบคลุมหมายถึง สิ่งที่มีคุณค่าต่อประจําใจ ที่ช่วยตัดสินใจในการเลือก ตราบใจที่มนุษย์ต้องเลือกตัดสินใจในการกระทำอยู่ มนุษย์จะต้องอาศัยคุณค่าประจําตัวเป็นเครื่องกำหนด แม้แต่สิ่งที่ทำเคยชินเป็นนิสัย ฉะนั้นเมื่อเกิดเป็นคนเดี๋ยวจะเลือกทำอะไรจะดีหรือชั่ว คุณค่าที่คนยึดถือเป็นเครื่องกำหนดทั้งสิ้น

พนัส หันนาคินทร์ ให้คำจำกัดความของค่านิยมไว้ว่า ค่านิยมหมายถึงความโน้มเอียงหรือแนวทางที่คนจะประพฤติคนไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ที่ตัวเองได้พิจารณาใคร่ครองแล้วว่า เป็นสิ่งที่ดีสำหรับคน หรือสังคมยอมรับนับถือ และปฏิบัติตามแนวความคิดนั้นๆ อย่างสม่ำเสมอ

มิดคัน โรคิช (Milton Roeach, 1968; อ้างถึงใน สุนทรีย์ ไคมิน) ให้ความหมายของค่านิยมว่า "ค่านิยมเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งมีลักษณะขึ้นขงถาวร ซึ่งเป็นแนวทางของความประพฤติหรือเป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่ตนเอง หรือสังคมเห็นดีเห็นชอบ สมควรที่จะยึดถือปฏิบัติมากกว่าวิถีปฏิบัติ หรือเป้าหมายชีวิตอย่างอื่น"

นอกจากนี้ โรคิช ยังอธิบายว่า (Rokeach, 1968) ค่านิยมเป็นแนวความคิดทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ไม่ยึดติดอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือสถานการณ์ใด ๆ ค่านิยมเป็นสิ่งที่แสดงความเชื่อของบุคคลเกี่ยวกับวิถีทางในการประพฤติปฏิบัติ และความคิดเกี่ยวกับจุดหมายปลายทางของชีวิต ดังนั้น ค่านิยมจึงเป็นความเชื่อที่เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ ที่มีอยู่ในสังคม และเป็นเครื่องกำหนดตัดสินใจต่าง ๆ และสถานการณ์ต่าง ๆ

สกอต และคลักคอน (Scott, 1956; Kluckhohn, 1951) อธิบายว่า ค่านิยมเป็นแนวความคิดที่ชัดเจน แน่นอนของวิถีทางที่พึงปรารถนา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเลือกรูปแบบความประพฤติแนวทางในการดำเนินชีวิต และเป้าหมายของพฤติกรรม

ระบบค่านิยม (Value systems)

ค่านิยมต่าง ๆ สามารถนำมาจัดรวมกันเข้าเป็นระบบค่านิยมได้

ระบบค่านิยม คือ การรวมกันของความเชื่อที่เกี่ยวข้อง "วิถีปฏิบัติ" หรือ "เป้าหมายชีวิต" ที่เห็นดีเห็นชอบ สมควรที่จะยึดถือปฏิบัติ ให้เข้าเป็นระบบความเชื่อที่มีลักษณะถาวรติดกันตามลำดับความสำคัญ ฉะนั้นอาจจะพูดได้ว่า ระบบค่านิยมของคน ๆ หนึ่งคน ภาพรวม (Profile) ที่ได้มาจากการแสดงออกซึ่งค่านิยมต่าง ๆ ที่บุคคลนั้นได้เลือก

กล่าวโดยสรุป ค่านิยมคือ แนวความคิด คุณค่าที่บุคคลยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติในวิถีการดำเนินชีวิต

ธรรมชาติของค่านิยม

1. ค่านิยมมีลักษณะยืนยงถาวร

ถ้าค่านิยมมีลักษณะคงที่และไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย (Completely stable) ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะมีปรากฏการณ์ทางสังคมที่เรียก "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม" ในอีกแง่หนึ่งถ้าค่านิยมไม่มีลักษณะคงที่เสียเลย การที่จะมีความต่อเนื่องกัน (Continuity) ของวัฒนธรรม สังคม หรือของบุคลิกภาพ ก็เป็นไปไม่ได้อีกเช่นกัน ดังนั้น ไม่ว่าจะตีความ "ค่านิยม" ในแนวใด ถ้าหากว่าจะให้ได้ผล และมีความหมายอย่างแท้จริงแล้วจะต้องสามารถอธิบายได้ถึงลักษณะความยืนยงถาวรของค่านิยม (enduring quality of value) ได้เช่นเดียวกับความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ด้วย (changing character) ลักษณะความยืนยงถาวร ความไม่เปลี่ยนแปลงหรือความคงที่ของค่านิยมนี้ เป็นสาเหตุทำให้บุคลิกภาพของกลุ่มคนในสังคมหนึ่งแตกต่างไปจากกลุ่มคนในอีกสังคมหนึ่ง ทำให้มีลักษณะประจำกลุ่มหรือประจำชาติเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ค่านิยมไม่ใช่ลักษณะคงที่เต็มที่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงเลย เนื่องจากค่านิยมต่าง ๆ มีระดับความสำคัญแตกต่างกัน และค่านิยมเหล่านี้ซึ่งมีความคงที่พอสมควร ได้ถูกจัดอันดับเข้าเป็นระบบตามลำดับความสำคัญ การเปลี่ยนแปลงของค่านิยม เกิดขึ้นได้ด้วยประสบการณ์ในช่วงชีวิตของคน แต่การเปลี่ยนแปลง จะไม่เกิดขึ้นในลักษณะชั่วคราวชั่วขณะตามอารมณ์ขึ้นลงของมนุษย์

2. ค่านิยมมีลักษณะเปรียบเทียบระดับความสำคัญ

ลักษณะเปรียบเทียบระดับความสำคัญซึ่งกันและกัน (The "relative" quality of value) ของค่านิยม มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงของค่านิยม (value change) ในชีวิตตามความเป็นจริงเราจะพบว่า เมื่อเด็กโตขึ้นและมีประสบการณ์จากระบบการเรียนรู้ทางสังคม

(socialization) มากขึ้น มีโอกาสพบเห็นว่า ในแต่ละสถานการณ์ที่เขาประสบ ไม่ได้มีค่านิยมอย่าง เดียวอย่างที่พ่อแม่ได้สั่งสอนไว้ แต่มีหลายค่านิยมที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน และพบว่าคนจะให้ความสำคัญแก่ค่านิยมบางอย่างมากกว่าค่านิยมอีกอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่พ่อแม่ไม่ได้สอนโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่เด็กเรียนรู้จากคำสั่งสอนประกอบกับการสังเกตจากการกระทำที่เป็นปกติสถาน (norm) ของคนในสังคม ด้วยการเรียนรู้เช่นนี้ เมื่อมีโอกาสประสบกับ "ค่านิยม" ที่ไม่สอดคล้องกัน และต้องทำการตัดสินใจเลือกค่านิยมอันใดอันหนึ่ง บุคคลนั้นจะเลือกตามสิ่งที่ตนได้รู้เห็นมา ด้วยเหตุนี้จึงจัดลำดับค่านิยมโดยไม่รู้ตัว โดยให้ความสำคัญเหนือลำดับสูงกันตามทีตนรู้สึก (ซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างบุคคล) แต่ก็มักจะไมต่างจากกลุ่มไปมากนัก หมายความว่า ระบบค่านิยมของบุคคล มีส่วนในการสะท้อนภาพของวัฒนธรรมกลุ่มที่บุคคลนั้นอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ภายในความคิดของแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม จึงมีค่านิยมให้เลือกปฏิบัติในกรณีเดียวกันอยู่หลายอย่าง เช่น เมื่อต้องตัดสินใจเลือกระหว่าง "ความสำเร็จในชีวิต" กับ "ความซื่อสัตย์" จากประสบการณ์จะทำให้คนค่อยๆ เรียนรู้ที่จะแยกแยะพวกค่านิยมที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมาอย่างเต็มที่แล้วนำมาประสานกัน จัดเป็นลำดับสูงต่ำเข้าเป็นระบบ (hierarchically organized system) ซึ่งภายในระบบนี้ แต่ละค่านิยมจะถูกจัดเรียงลำดับ ตามความสำคัญมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ความสำคัญนี้เป็นความสำคัญที่เทียบเคียงซึ่งกันและกันในระหว่างค่านิยมต่าง ๆ (relative importance among value)

3. ค่านิยมมีลักษณะเป็นความเชื่อ

โรคิช (Rokeach) กล่าวว่า ค่านิยม เป็นความเชื่อชนิด "พรรณนากำหนดการ" (Prescriptive or proscriptive) เป็นความเชื่อที่มีทิศทางและเป้าหมายกระทำกร มากกว่าความเชื่ออีกสองชนิดคือ 1.ความเชื่อแบบพรรณนาสถานการณ์ (Descriptive or existential beliefs) ซึ่งเป็นความเชื่อที่ถูกทดสอบได้ว่า "จริง" หรือ "เท็จ" ฉะนั้นเชื่อว่าข้างนอกฝนกำลังตก" 2.ความเชื่อแบบประเมินสถานการณ์ (Evaluative beliefs) เป็นความเชื่อที่ประเมินสิ่งต่าง ๆ ว่า ดี หรือไม่ดี เช่น "ฉันเชื่อว่าการออกกำลังกายเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ" ส่วนความเชื่อแบบพรรณนากำหนดการ (Prescriptive) นี้แบ่งไว้ถึง "วิถีทางของการกระทำหรือปฏิบัติ" (means of action) หรือ "จุดหมายปลายทางของการกระทำหรือปฏิบัติ" (end of action) อันเป็นที่ปรารถนาด้วย

คลัคคอน (Kluckhohn, 1951) ได้ให้คำนิยามว่า "ค่านิยมเป็นความเชื่อของคนเกี่ยวกับสิ่งที่เขาปรารถนา (one's beliefs about the desirable) อัลเทอร์ธ (1961) ได้กล่าวไว้ว่า "ค่านิยมเป็นความเชื่อที่ใช้เป็นฐานสำหรับการเลือกปฏิบัติตามที่คนชอบ (A value is a belief upon

which a man acts by preference) ฉะนั้น ค่านิยม (ความเชื่อที่พึงปรารถนา) จึงประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ คือ

1. ค่านิยมมีลักษณะเป็นความระลึกรู้ (Cognitive) ในความหมายที่ว่า บุคคลหนึ่งรู้ในทางที่ถูกต้องของความประพฤติ หรือรู้เป้าหมายที่ถูกในชีวิตของเขาที่พยายามจะฝ่าหา
2. ค่านิยมมีลักษณะเป็นความรู้สึกสัมพันธ์ (Assertive) ในความหมายที่ว่า บุคคลนั้นมีอารมณ์อ่อนไหว เกี่ยวข้องกับค่านิยมนั้น เช่น ชอบหรือเกลียด เห็นด้วยหรือไม่สนับสนุนค่านิยมนั้น ๆ
3. ค่านิยมเป็นองค์ประกอบของพฤติกรรม (Behavioral) อยู่ในตัว ในความหมายที่ว่าเป็นตัวแทรกซ้อนนำไปสู่พฤติกรรม เมื่อถูกกระตุ้นให้เกิดมีการกระทำ (Activated) ขึ้น

หน้าที่ความสำคัญของค่านิยม และระบบค่านิยม

ค่านิยมมีหน้าที่ (Function) ดังต่อไปนี้

1. ค่านิยมเป็นมาตรฐาน (Standard)

ค่านิยมเป็นมาตรฐานที่ใช้ในการกระทำ พฤติกรรมการปฏิบัติในหลายทาง

1) ค่านิยมสูง (Lead) แสดงจุดยืนของเรา (Positions) ในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับสังคม (Social issues) ออกมาให้เห็นชัด

2) ค่านิยมเป็นตัวช่วยกำหนด (Predispose) ให้เราเลือกอุดมการณ์ทางการเมือง บางอุดมการณ์ (Particular political ideology) มากกว่าอุดมการณ์อื่น

3) ค่านิยมเป็นบรรทัดฐานที่ช่วยนำ (Guide) การกระทำให้เราประพฤติ และแสดงตัวต่อผู้อื่นตามที่ประพฤติเป็นปกติอยู่ทุกวัน (Goffman, 1959)

4) ค่านิยมเป็นบรรทัดฐานที่ใช้ในการประเมิน (Evaluate) ตัดสิน (Judge) การชื่นชมยกย่อง (Praise) และการตำหนิเคียด (Blame) ต่อการกระทำของตนเองและผู้อื่น

5) ค่านิยมเป็นจุดกลางของการศึกษากระบวนการเปรียบเทียบ (Study of comparison processes) คือใช้ค่านิยมเป็นบรรทัดฐานในการเปรียบเทียบว่า เรามีค่านิยมจริยธรรม และค่านิยมความสามารถเท่ากับผู้อื่นมากน้อยแค่ไหน (Festinger, 1954; Latane, 1966)

6) ค่านิยมเป็นบรรทัดฐานที่ใช้ช่วยในการชักชวน (Persuade) หรือสร้างประสิทธิผลต่อคนอื่น โดยสามารถบอกเราได้ว่า ความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยม หรือการกระทำใด ที่มีค่าพอที่เราจะท้าทาย (Challenge) คัดค้าน (Protest) และถกเถียงหรือพยายามที่จะเปลี่ยน

7) ค่านิยมเป็นบรรทัดฐานที่ถูกใช้เป็นฐาน (Base) สำหรับกระบวนการให้เหตุผลต่อความนึกคิดและการกระทำของตน เพื่อรักษาไว้ซึ่งศักดิ์ศรีแห่งตน (Self-esteem) เช่น

"การพูดก้าวร้าวทำให้คนอื่นเจ็บ" ก็จะถูกให้เหตุผลว่า เป็นเพราะเห็นคุณค่าของค่านิยม "ความตรง และความจริงใจ" มากกว่ากระบวนการของการอ้างเหตุผล ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์ประกอบหนึ่งของกลไกป้องกัน (Defense mechanism) จะเป็นไปได้ถ้ามนุษย์ไม่มีค่านิยม

2. ระบบค่านิยมในฐานะเป็นแผนสำหรับการตัดสินใจและแก้ไขความขัดแย้ง

เนื่องจากเหตุการณ์ในสถานการณ์หนึ่งจะไม่กระตุ้น (Activate) เพียงค่านิยมเดียว แต่จะกระตุ้นหลายค่านิยมในระบบค่านิยมของคน ๆ หนึ่ง ฉะนั้นจึงยากที่จะคาดว่า การกระทำของคน ๆ หนึ่งจะสอดคล้องกับทุกค่านิยมในระบบค่านิยมของเขา เป็นไปได้ที่สถานการณ์หนึ่งจะกระตุ้นให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสองค่านิยม เช่น การต้องเลือกประพฤติกะหว่างการเป็นตัวของตัวเอง (Independent) กับความอ่อนน้อมเชื่อฟัง (Obedient) หรือระหว่างการประพฤติอย่างสุภาพ (Politely) กับประพฤติอย่างจริงใจ (Sincerely) ฉะนั้นระบบค่านิยม จึงเป็นที่รวมของหลักการ และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มา ที่ช่วยให้คนสามารถตัดสินใจเลือกกระหว่างทางเลือกต่าง ๆ และเป็นการช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วย แต่ไม่ได้หมายความว่าระบบค่านิยมทั้งระบบจะถูกกระตุ้นไปสู่การกระทำทั้งหมด ค่านิยมเพียงบางตัวก็อาจทำหน้าที่นี้ได้

คาท (Kahl, 1968) เน้นความสำคัญของระบบค่านิยมว่า โดยทั่วไปค่านิยม จะทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวสังคมเข้าไว้ด้วยกัน สมาชิกในสังคมถูกตั้งสอนให้มองโลกไปในแนวทางเดียวกัน และทำให้คาดเดาได้ว่าบุคคลจะปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร ในบางครั้งที่มีความกดดันจากสภาวะแวดล้อม อาจทำให้เกิดการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ แต่สังคมจะจัดการและลงโทษโดยใช้กฎหมายหรือลงโทษในรูปแบบอื่น ๆ ในสังคมที่ไม่มีระบบค่านิยมที่เข้มแข็ง จะไม่สามารถหาข้อคดงหรือผลการตัดสินใจของคนในสังคมได้ และไม่สามารถทำให้สถาบันดำรงอยู่ได้ และบุคคลที่ไม่มีเชื่อถือในค่านิยมของสังคมคน จะมีจิตใจที่สับสนและวิตกกังวล และมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานของสังคม

3. ค่านิยมเป็นแรงงูใจ

ถ้าหน้าที่เฉพาะหน้า (Immediate functions) ของค่านิยมและระบบค่านิยมเป็นตัวนำพฤติกรรมของมนุษย์ในสถานการณ์ประจำวันแล้ว หน้าที่ระยะยาวของค่านิยม (Long-range functions) ก็จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงความต้องการของมนุษย์ (Rokeach, 1968; อ้างถึงใน สุนทรีย์ โคมิน) ค่านิยมถือว่ามีองค์ประกอบของแรงงูใจ (Motivational Component) อยู่ในตัวเช่นเดียวกับองค์ประกอบทางด้านความระลึกรู้ อารมณ์และพฤติกรรม ค่านิยม "วิถีปฏิบัติ" เป็นแรงงูใจก็เพราะวิถี

ปฏิบัติที่คิดว่าเป็นที่สุด (Idealized) เป็นวิถีทางหรือเป็นเครื่องมือที่ช่วยนำไปสู่เป้าหมายปลายทางที่ปรารถนาในค่านิยม "จุดหมายปลายทาง" ค่านิยมจุดหมายปลายทางเป็นแรงจูงใจในแง่ที่เป็นเป้าหมายเหนือว่า (Super goal) เป้าหมายเร่งด่วนเฉพาะหน้า (Urgent immediate-goals)

4. ค่านิยมกับลำดับตามความต้องการของมนุษย์

ค่านิยมไม่ได้ถูกกำหนดไว้ว่า ค่านิยมใดเป็นค่านิยมสูงกว่าค่านิยมอื่นอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากจะได้ภาพของค่านิยมของสังคมหนึ่ง ในลักษณะที่เรียกได้ว่าปราศจากการประเมินกำหนดค่าล่วงหน้า คือไม่ได้กำหนดล่วงหน้าว่า ค่านิยมอะไรประเภทไหน ถือเป็นค่านิยมสูงหรือต่ำ อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบค่านิยมของจะทำได้ถ้าแจกแจงส่วนย่อยของค่านิยม (Identify Subsets) ความหน้าที่ให้ตรงกับทฤษฎีลำดับขั้นของแรงจูงใจของมาสโล (Hierarchy of Motivation, 1954) มาสโลได้แยกค่านิยมออกเป็นสองประเภทคือ ค่านิยม D (Deficiency) และค่านิยม B (Being) ค่านิยมประเภทแรกมุ่งสนองความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์ ความปลอดภัย ความมั่นคง ส่วนค่านิยมประเภทหลังมุ่งสนองความต้องการสูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง อย่างเช่น ศักดิ์ศรี และความสามารถของคน เป็นต้น มาสโลมีความคิดว่า ค่านิยมบางอันดีกว่า สูงกว่า และน่าปรารถนากว่าค่านิยมอันอื่น แนวคิดเรื่องค่านิยมของมาสโล นั้นมีความหมายตรงกับแนวคิดความต้องการ (Need) มาก และไม่ได้แยกให้เห็นความแตกต่างในธรรมชาติของค่านิยมบางอันที่สนองต่อหน้าที่ปฏิบัติ (Instrumental Function) มากกว่าค่านิยมอื่น

เนื่องจากค่านิยมมีความสำคัญต่อบุคคลอย่างมาก เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบค่านิยมจึงก่อให้เกิดผลกระทบต่อบุคคล และก่อให้เกิดการขัดแย้งในแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างมากในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมอย่างรวดเร็วมีผลทำให้เกิดเป็นปัญหาพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้เนื่องจากค่านิยมถูกกดบทบาทหน้าที่ หรือไม่ได้มีการใช้ตามบทบาทหน้าที่

ผลที่ตามมากับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของค่านิยม เรียกว่าสภาพไร้ระเบียบ (Anomie) ซึ่งเชื่อว่าเป็นบ่อเกิดของปัญหาในสังคมมากมายหลายประการ สภาพการไร้ระเบียบนี้มีทั้งเกี่ยวข้องกับค่านิยมโดยตรง และทั้งเกี่ยวข้องกับปัจจัยหรือปัญหาอื่น ๆ ควบคู่กันไป

ตามแนวคิดของเอมิล เดิร์คไฮม์ (Emile Durkheim) อ้างถึงในเทย์เลอร์ ประจวบปัจฉิม (2529) อธิบายว่า สภาพไร้ระเบียบ (Anomie) เกิดจากการที่สังคมไม่สามารถควบคุมบุคคลให้อยู่ในระเบียบกฎเกณฑ์ได้ โดยที่ตามปกติแล้วบุคคลจะมีความต้องการที่ไม่มีขอบเขต แต่ความต้องการนี้ถูกกำกับได้โดยคุณธรรมซึ่งบุคคลได้รับจากการเรียนรู้จากสังคม และคุณธรรมนี้ช่วยสนับสนุนกฎเกณฑ์และระเบียบที่สังคมวางไว้ เมื่อใดที่สังคมไม่สามารถทำให้บุคคลมีคุณธรรมในระดับที่

มากพอ ความต้องการที่เกินขอบเขตนี้ก็จะกลับมา เป็นผลให้เกิดการระเหิดกฎเกณฑ์ของสังคมรวม ถึงสภาพไร้ระเบียบ เดิร์คไฮม์ ได้กล่าวว่า สภาพที่กล่าวมานั้นมักเกิดในสังคมทันสมัย (Modern Society) เนื่องจากมีภาวะที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสภาพเช่นนี้อย่างสูง กล่าวคือ ในสังคม ทันสมัย คุณธรรมของบุคคลจะอยู่ในระดับต่ำ บรรทัดฐานทางศีลธรรม (Moral Norms) ซึ่งได้แก่ การมีคุณธรรมและค่านิยม รวมถึงการยึดเหนี่ยวใจไม่ให้กระทำความชั่วลดต่ำลง ทั้งนี้มีสาเหตุมา จากศาสนาได้ลดบทบาทหน้าที่ลง และสถาบันอื่น ๆ ของสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจ และการ เมือง เป็นต้น ก็ช่วยเร่งเร้าให้บุคคลมีความต้องการมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงเกิดสภาพไร้ระเบียบ และ ความมาด้วยปัญหาพฤติกรรมของบุคคล และปัญหาพฤติกรรมบุคคลจะเกิดในอัตราสูงในสังคมที่ กำลังเปลี่ยนแปลง (Modernizing Nations) เนื่องจากโอกาสของการเกิดสภาพไร้ระเบียบจะมีสูงกว่า

แนวคิดของ โรเบิร์ต เค เมอร์ตัน (Robert K. Merton) ได้อธิบายว่าสภาพไร้ระเบียบ (Anomie) จะเกิดขึ้นหากบุคคลมีความขัดแย้งระหว่างค่านิยมที่เป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต (Valued Cultural Goals) กับวิถีทางที่จะ ไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิต (Socially Available Means of Goal Attainment) กล่าวคือ บุคคลจะเรียนรู้ และมีการยอมรับค่านิยมที่เป็นจุดหมายปลายทาง ของชีวิต เช่น ความสำเร็จ ความร่ำรวย อำนาจ และชื่อเสียง เป็นต้น แต่มีคนเป็นจำนวนน้อยที่ สามารถบรรลุถึงค่านิยมเหล่านี้ด้วยเหตุนี้จึงเกิดภาวะที่เกิดจากไม่ยอมรับระเบียบของสังคม มีการ ฝ่าฝืนระเบียบมากขึ้น สังคมที่ตกอยู่ในภาวะที่ระเหิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตลอดจนคุณธรรมไม่ สามารถใช้ควบคุมบุคคลได้ หรือสภาวะไร้ระเบียบนั่นเอง เมอร์ตัน ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า หากสังคม ใดมีสภาพการขัดแย้งระหว่างจุดหมายปลายทางกับวิถีทางอยู่ในระดับต่ำ ย่อมมีระดับการเกิด ปัญหาพฤติกรรมบุคคลอยู่ในระดับต่ำด้วย แนวคิดของ เมอร์ตัน ช่วยทำให้มองเห็นที่มาของ พฤติกรรมเบี่ยงเบนของบุคคลอย่างชัดเจน

ทั้ง เดิร์คไฮม์ และเมอร์ตัน ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนา กับสภาพ การไร้ระเบียบไว้ดังนี้คือ ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Growth) มีผลทำให้ความต้องการ ของบุคคลเพิ่มสูงขึ้น และไปทำลายกฎเกณฑ์ระเบียบเดิมที่สังคมมีอยู่ ก่อให้เกิดสภาพ ไร้ระเบียบในสังคม นอกจากนี้สังคมที่มีการพัฒนา อำนาจและบทบาทของสถาบันทางศาสนา ซึ่ง เคยมีผลในการควบคุมระดับความต้องการของบุคคล โดยการเน้นให้บุคคลมีความต้องการใน ระดับที่ตนเองจะหาได้ และมีความเชื่อในเรื่องการได้รับการตอบแทนจากทำความดีก็จะหมดไป ค่านิยมทางด้านเศรษฐกิจจะมีบทบาทขึ้นแทนที่ และจะกระตุ้นเร้าให้บุคคลมีความต้องการสูงขึ้น ด้วยเหตุนี้ในสังคมที่มีการพัฒนา การใช้รูปแบบของการควบคุมสังคมแบบดั้งเดิมจึงใช้ไม่ได้ผล เนื่องจากใช้ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลไม่ได้ และสภาพการณ์นี้ก่อให้เกิดเป็นพฤติกรรมเบี่ยง เบนของบุคคล

ความแตกต่างระหว่างแนวคิด "ค่านิยม" กับแนวคิดอื่น ๆ

ค่านิยมกับทัศนคติ (Attitude)

ทัศนคติ ต่างกับค่านิยมในแง่ที่ว่า ทัศนคติ หมายถึงองค์กร (Organization) ของความเชื่อหลายข้อที่มีค่อสิ่งของเฉพาะสิ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งโดยเฉพาะ ส่วนค่านิยม หมายถึงความเชื่อเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง และความเชื่อเฉพาะอย่างนี้จะแสดงออกในรูปของ "วิถีปฏิบัติทางพฤติกรรม" ที่พึงปรารถนา หรือ "สถานภาพหรือสิ่งที่ตั้งอึดถือเป็นจุดหมายปลายทางแห่งชีวิต" โดยที่ความเชื่อเฉพาะอย่างนี้มีคุณสมบัติที่จะถ่ายทอด (Transcend) มีหน้าที่ในการนำการกระทำ นำทัศนคติ มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจคิดถูกชั่วดี และทำการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งของเฉพาะอย่าง และสถานการณ์เฉพาะ และระหว่างเป้าหมาย

ค่านิยมในแง่ทฤษฎี จะอยู่ที่ส่วนลึกหรือใจกลางของบุคลิกภาพ และระบบความระลึกรู้ (Cognitive System) มากกว่าทัศนคติ ฉะนั้น ค่านิยม จึงเป็นตัวกำหนด ของทั้งทัศนคติ และพฤติกรรมมีคุณสมบัติเป็นแกนกลาง (Centrality)

ฉะนั้น ทัศนคติ จึงมีความหมายและหน้าที่ที่ผิวกว่า ค่านิยม นอกจากนี้ค่านิยมยังมีคุณสมบัติ เป็นเครื่องมือ (Instrumentality) ทัศนคติบางอย่างเป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การรักษาวินัยซึ่งค่านิยมบางค่านิยม ฉะนั้นการเปลี่ยนค่านิยมก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่เกี่ยวข้องด้วยมากมาย ในขณะที่การเปลี่ยนทัศนคติไม่จำเป็นต้องกระทบถึงระบบค่านิยม

ค่านิยมกับปทัสถานสังคม (Social norms)

ค่านิยมต่างกับปทัสถานสังคม อยู่ 3 ประการคือ

1. ค่านิยม หมายถึง ทั้ง "จุดหมายปลายทาง" (End-state of Existence) และพฤติกรรมวิถีปฏิบัติ แต่ปทัสถานหมายถึงเพียงพฤติกรรมวิถีปฏิบัติเท่านั้น

2. ค่านิยมเป็นแกนที่สอดผ่าน (Transcends) สถานการณ์เฉพาะต่าง ๆ (Specific Situations) ปทัสถานสังคมเป็นเสมือนค่านางการ (Prescription) ที่สังคมกำหนดไว้ว่าในสถานการณ์เฉพาะอย่างจะต้องปฏิบัติตัวอย่างไร

3. ค่านิยมมีลักษณะเป็นส่วนตัวมากกว่า และเป็นเรื่องภายในตัวบุคคล (internal) ในขณะที่ปทัสถานสังคม เป็นเรื่องของการยอมรับโดยทั่วไปและอยู่ภายนอกตัวบุคคล

ค่านิยมกับความต้องการ (needs)

หลายคนคิดว่า ค่านิยมกับความต้องการ (Needs) มีความหมายเหมือนกัน คือ ใครนิยมอะไร ก็ย่อมมีความต้องการในสิ่งที่ยินยมนั้น เฟรนซ์ และ คาน (French and Khan, 1962) ได้เคยชี้ว่า

ในบางแง่ค่านิยมและความต้องการ มีคุณสมบัติที่คล้ายกัน คนเราอาจมีความรู้สึกอยากจะทำอะไรบางอย่าง และควรจะทำเป็นอย่างยิ่งด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะค่านิยมไม่เป็นแต่เพียงความเชื่อ (Belief) ว่าควรจะทำอะไรเท่านั้น หากยังเป็นความปรารถนา (Desire) ที่จะทำอีกด้วย ในหลายกรณี เมื่อมองจากแง่มุมของแรงจูงใจเราจะเห็นว่า แรงจูงใจ มีคุณสมบัติของความต้องการ และค่านิยมรวมอยู่ด้วย

เรื่องค่านิยมจะใช้อธิบายได้อย่างมีความหมายก็สำหรับมนุษย์เท่านั้น การมีค่านิยมและระบบค่านิยมของมนุษย์นี้เองที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ "ค่านิยม" เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออก (Cognitive Representation) ของ "ความต้องการ" และเป็นความต้องการที่แปลงรูป (Transformation) มาเป็นค่านิยม และมนุษย์เท่านั้น ที่มีความสามารถทางความระลึกรู้ ที่สามารถแสดงออกทางสัญลักษณ์ และเปลี่ยนรูปได้

สัญลักษณ์ที่แสดงออกของความต้องการในรูปของ "ค่านิยม" ได้ให้ประโยชน์ในการสนองต่อความต้องการ (demands) ของสังคมเท่า ๆ กับสนอง "ความต้องการ" ของแต่ละบุคคล เมื่อใดที่ความต้องการของสังคม กับความต้องการของบุคคล ได้แปลงรูปเป็น ค่านิยมแล้ว เราก็สามารถที่จะได้เที่ยง ช่างอิงและให้เหตุผลได้ว่า เป็นสิ่งที่คนปรารถนา และสังคมยอมรับได้ด้วย ดังนั้นหากบุคคลใดกำลังบอกเล่าถึง "ค่านิยม" ของเรา หมายความว่าบุคคลผู้นั้นกำลังบอกถึง "ความต้องการ" ของเขาในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ควรต้องระมัดระวังอย่างมากในการอนุมาน (Infer) "ความต้องการ" จาก "ค่านิยม" เพราะไม่สามารถตีความกลับไปกลับมาระหว่างแนวคิดทั้งสองนี้ได้ เพราะว่า "ค่านิยม" กับ "ความต้องการ" ไม่ได้มีรูปแบบเดียวกัน (Isomorphic)

ลักษณะค่านิยมตามทฤษฎีของสแปรงเกอร์

อี.สแปรงเกอร์ (E. Spranger, 1928) นักปรัชญาชาวเยอรมัน ได้อธิบายจำแนกลักษณะค่านิยมที่สำคัญของมนุษย์ว่ามี 6 ประเภท โดยที่คนส่วนมากจะมีค่านิยมหนึ่ง หรือสองประเภทที่เด่นชัดกว่าประเภทอื่น ๆ

1. ค่านิยมทางทฤษฎีหรือวิชาการ (Theoretical Value) ได้แก่ ความนิยมศึกษาหาความรู้ ความจริง เหตุผล และการรวบรวมจัดระบบความรู้
2. ค่านิยมทางเศรษฐกิจ (Economic Value) เป็นค่านิยมที่ทำให้บุคคลแสวงหาผลประโยชน์ ทรัพย์สิน และความมั่งคั่ง
3. ค่านิยมทางสุนทรียภาพ (Aesthetic Value) เกี่ยวข้องกับความชื่นชมพึงพอใจในความงาม รูปแบบ และความเหมาะสมกลมกลืนในลักษณะต่าง ๆ

4. ค่านิยมทางสังคม (Social Value) ได้แก่ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความต้องการช่วยเหลือ ทำประโยชน์ให้เพื่อนมนุษย์

5. ค่านิยมทางการเมือง (Political Value) คือ ความนิยมอำนาจ อิทธิพล และชื่อเสียง

6. ค่านิยมทางศาสนา (Religious Value) ได้แก่ ความเชื่อ และความยึดถือในศาสนา ศักดิ์สิทธิ์ หรือจุดมุ่งหมายอันสูงสุดในจักรวาล

ทฤษฎีของสแปรงเกอร์ ได้เป็นพื้นฐานในการสร้างเครื่องมือ วัดค่านิยมชุดแรก คือ การศึกษาค่านิยม (Study of Value) โดยแอลพอด, เวนอนอน และลินซี (Allport, Vernon, Lindzey, 1951) ซึ่งได้เป็นเครื่องมือที่ใช้กันมากที่สุดในการศึกษาค่านิยมมนุษย์

ทฤษฎีค่านิยมของมิลตัน โรคิช

มิลตัน โรคิช (Milton Rokeach, 1968) อธิบายค่านิยมว่า เป็นความเชื่อที่คงทนของบุคคลมากกว่าวิธีการปฏิบัติหรือจุดหมาย บางอย่างเน้นที่พึงพอใจและเป็นที่ต้องการ ในขณะที่บางอย่างไม่เป็นที่พึงพอใจ และไม่เป็นที่ต้องการ ระบบค่านิยมของบุคคลจึงหมายถึง การจัดความเชื่อดังกล่าวเข้าเป็นลำดับตามความสำคัญ โรคิช สนใจศึกษาระบบค่านิยมของมนุษย์ เพราะเชื่อว่าระบบค่านิยมมีโครงสร้างที่คงทนอยู่มาก และสามารถให้ความหมายต่อพฤติกรรมในสถานการณ์โดยทั่วไปได้อย่างแน่นอน ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความจำเป็นใหม่ๆที่เกิดขึ้นก็ตาม

ในระบบค่านิยมมนุษย์ โรคิชได้จำแนกค่านิยมออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่เป็นวิธีการ เรียกว่า ค่านิยมวิถีปฏิบัติ (Instrumental Values) และประเภทที่เป็นจุดหมาย หรือภาวะเป้าหมายในตัวเอง เรียกว่า ค่านิยมจุดหมายปลายทาง (Terminal Values) ในรายละเอียดของค่านิยมแต่ละประเภท โรคิช ได้เสนอรายการค่านิยมไว้ประเภทละ 18 ชนิด โดยรวมทั้งที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลเอง กับสังคมและจริยธรรม ดังในรายละเอียดต่อไปนี้

1. ค่านิยมที่เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เรียกว่า "ค่านิยมวิถีปฏิบัติ" (Instrumental Values) ได้แก่

1. ความทะเยอทะยาน (Ambitious)
2. ความใจกว้าง (Broad-minded)
3. ความสามารถ (Capable)
4. ความสนุกสนานร่าเริง (Cheerful)
5. ความสะอาด (Clean)

6. ความกล้า (Courageous)
7. การรู้จักให้อภัย (Forgiving)
8. ความเอื้อเฟื้อ (Helpful)
9. ความซื่อสัตย์ (Honest)
10. ความคิดสร้างสรรค์ (Imaginative)
11. ความคิดที่อิสระ (Independent)
12. ความมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด (Intellectual)
13. ความมีเหตุผล (Logical)
14. ความเป็นที่รักใคร่ (Loving)
15. ความเชื่อฟัง (Obedient)
16. ความสุภาพอ่อนน้อม (Polite)
17. ความรับผิดชอบ (Responsible)
18. การควบคุมตัวเอง (Self-control)

2. ค่านิยมที่เป็นเป้าหมายในการดำรงชีวิต เรียกว่า "ค่านิยมจุดหมายปลายทาง"

(Terminal Values) ได้แก่

1. ชีวิตที่สะดวกสบาย (A comfortable life)
2. ชีวิตที่น่าตื่นเต้น (An exciting life)
3. ความรู้สึกว่าการประสบความสำเร็จ (A sense of accomplishment)
4. โลกที่มีสันติสุข (A world of peace)
5. โลกที่มีความสวยงาม (A world of beauty)
6. ความเสมอภาค (Equality)
7. ความมั่นคงของครอบครัว (Family security)
8. ความรักอิสระเสรี (Freedom)
9. ความสุขสดชื่น (Happiness)
10. ความสามัคคี (Inner harmony)
11. ความรัก (Nature love)
12. ความมั่นคงของชาติ (National security)
13. ความสงบสุข (Pleasure)
14. การช่วยเหลือผู้อื่น (Salvation)
15. ความภาคภูมิใจในตนเอง (Self-respect)

16. การได้รับความยกย่องในสังคม (Social recognition)
17. การมีมิตรที่ดี (True friendship)
18. ความเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด (Wisdom)

ค่านิยมในสังคมไทย

ค่านิยมในสังคมไทย หมายถึง ค่านิยมที่คนไทยส่วนใหญ่ มีความเชื่อถือและปฏิบัติตามๆ กันเป็นระยะเวลาอันยาวนาน และได้ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนเกิดเป็นลักษณะนิสัยประจำชาติ ซึ่งเป็นลักษณะค่านิยมเฉพาะ หรือ ค่านิยมทางระเบียบประเพณีของสังคมไทย (Traditional Values) ซึ่งเกิดมากจากความคิดความเชื่อและคำสั่งสอนของพุทธศาสนา (อตุลย์ วิเชียรเจริญ, 2519) และมีบางส่วนที่มาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และความเชื่อทางศาสนา พราหมณ์ อย่างไรก็ตามค่านิยมที่ได้รับมาจากหลายทางนี้ ก็มีการผสมกลมกลืนกันเป็นอย่างดี จนกลายเป็นค่านิยมเฉพาะของสังคมไทย

ที่มาของค่านิยมในสังคมไทย

ค่านิยมในสังคมไทยมาจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้ (อานนท์ อากาภิรม, 2515)

1. ความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจมีเหตุมาจากการไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ความแห้งแล้ง ความกลัว ภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นผลให้เกิดการทำพิธีช้อนวอน กราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คิดว่ามีอยู่ เพื่อให้ช่วยเหลือ การใช้เครื่องรางของขลัง เป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของชาวไทย
2. พุทธศาสนา จากการที่คนไทยนับถือพุทธศาสนามานานแล้ว พุทธศาสนาจึงเป็นวิถีชีวิตของคนไทย คนไทยได้รับการปลูกฝังให้มีคุณลักษณะบางประการเช่น การทำบุญ ความซื่อสัตย์ การเคารพ ผู้อาวุโส
3. ศาสนาฮินดู ก่อให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ตามลัทธิความเชื่อ เช่น การอาบน้ำในพิธีการต่าง ๆ พิธีวางศิลาฤกษ์ พิธีทำขวัญนาคน ฯลฯ คนไทยนิยมจัดให้มีพิธีกรรมก่อนเริ่มกระทำกิจกรรมต่าง ๆ
4. ระบบศักดินา สังคมไทยผูกพันกับระบบศักดินา มาเป็นเวลานานระบบศักดินาจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างค่านิยมของสังคมไทย เช่น ค่านิยมอยากเป็นเจ้านาย ต้องการมียศฐาบรรดาศักดิ์
5. การมีอาชีพเกษตรกรรม ทำให้คนไทยผูกพันอยู่กับกิจวัตรการเกษตรซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติ และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับเพื่อนบ้าน ความผูกพันอย่างลึกซึ้งจึงเกิดค่านิยม

บางอย่าง เช่น การเอื้อเพื่อช่วยเหลือเขาแรงกัน การขอความช่วยเหลือจากธรรมชาติ ขอความช่วยเหลือจากเทวดา ฯลฯ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องค่านิยมในสังคมไทยโดย สุนทรี โคมิน (Suntaree Komin, 1991) ได้แบ่งค่านิยมตามหลักเกณฑ์ค่านิยมวิถีทางปฏิบัติ (Instrumental values) โดยเรียงตามลำดับความสำคัญได้ 9 กลุ่ม กลุ่มค่านิยมในลำดับต้น ๆ จะเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับตัวบุคคล และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า คนไทยทุกคนจะมีลักษณะเป็นไปตามลำดับที่จัดไว้ การจัดกลุ่มค่านิยมดังกล่าว จัดตามลักษณะโดยรวมในวัฒนธรรมไทยได้ดังนี้

กลุ่มค่านิยมในสังคมไทย (National character in the Thai nine value clusters)

1. การถือคนเป็นที่ตั้ง หรืออัตตา (Ego orientation)
2. ความสัมพันธ์ที่คอบแทนบุญคุณ (Grateful relationship orientation)
3. ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นในสังคม (Smooth interpersonal orientation)
4. ความยืดหยุ่นและการปรับตัว (Flexibility and adjustment orientation)
5. ศาสนาและความเชื่อเรื่องวิญญาณ (Religio-psychical orientation)
6. การศึกษาและการแข่งขัน (Education and competence orientation)
7. การพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence orientation)
8. การรักความสนุกเพลิดเพลิน (Fun-pleasure orientation)
9. การประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน (Achievement-task orientation)

1. การถือคนเป็นที่ตั้งหรืออัตตา (Ego Orientation)

เป็นลักษณะที่สำคัญที่สุด จัดเป็นค่านิยมอันดับแรกของสังคมไทยคนไทยยึดตัวเองเป็นหลักอย่างมาก แสดงออกในพฤติกรรมขอความช่วยเหลือ ภาคภูมิใจในตนเองและให้ความสำคัญในเกียรติยศศักดิ์ศรี คนไทยจะไม่อดทนเมื่อความเป็น "อัตตา" ของคนถูกล่วงละเมิด ถึงแม้ว่าจะพยายามระงับสติอารมณ์ แต่ก็สามารถเกิดการโต้ตอบที่รุนแรงได้ง่าย ถ้า "อัตตา" ของคนหรือผู้ใกล้ชิด เช่น บิดา มารดา โคนลูกเหยียดหยาม มีเหตุการณ์นับจำนวนไม่ถ้วน ที่เราพบเห็นจากหนังสือพิมพ์ที่เกิดกรณีทำร้ายร่างกายหรือฆ่าผู้อื่น เนื่องจากถูกดูหมิ่น แม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องสำคัญนักก็ตาม

เนื่องจากความเป็น "อึดตา" ของสังคมไทย เป็นเรื่องสำคัญ จึงมี "กลไกหลีกเลี่ยง" เพื่อไม่ให้เกิดการขัดแย้ง โดยนำคำสอนในพุทธศาสนา เช่น การ ไม่ยึดมั่นถือมั่น, กำจัดโมหะต่าง ๆ มาใช้เพื่อลดความขัดแย้งจากสาเหตุดังกล่าว

การถือคนเป็นที่ดังนี้ เป็นค่านิยมที่เป็นพื้นฐานของค่านิยมอื่น เช่น การรักษาหน้า, หลีกเลี่ยงการวิพากษ์วิจารณ์, และความเกรงใจ ค่านิยมเหล่านี้เป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของคนไทยในการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น ไม่ว่าจะจะเป็นคนที่คุ้นเคยมากไปจนถึงคนที่ไม่รู้จักมักคุ้น หรือจากระดับ ผู้ใหญ่ไปจนถึงผู้น้อย และจะแสดงออกต่อบุคคลดังกล่าวในระดับที่แตกต่างกัน

คนไทยมักจะหลีกเลี่ยงการวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่น ทั้งผู้ที่อยู่เหนือกว่า และผู้ที่อยู่ระดับเดียวกัน และบางครั้งต่อผู้ที่มีระดับต่ำกว่า คนไทยไม่นิยมวิจารณ์ผู้อื่นต่อหน้าคนหมู่มาก แต่จะแสดงความคิดเห็นเมื่ออยู่กันส่วนตัว พฤติกรรมเหล่านี้เกิดจากค่านิยมดังกล่าวนั่นเอง

2. ความสัมพันธ์ที่ตอบแทนบุญคุณ (Grateful Relationship Orientation)

การตอบแทนบุญคุณหรือความกตัญญู เป็นลักษณะที่มีคุณค่าสูงมากในสังคมไทย คนไทยถูกอบรมมาว่าการตอบแทนบุญคุณถือเป็นลักษณะของคนดี คนที่จะต้องรู้บุญคุณและตอบแทนคนที่เคยให้ความช่วยเหลือ ซึ่งการตอบแทนแสดงออกในหลายรูปแบบ ทั้งนี้เพราะบุญคุณมีระดับความมากน้อยต่างกัน เวลาและระยะทางไม่ไร้ปัจจัยที่ทำให้หมดบุญคุณกัน ค่านิยมนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญของสัมพันธภาพ ตัวอย่างการตอบแทนบุญคุณ เช่น คนในชนบทมาหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ เพื่อส่งเงินไปให้พ่อแม่, กลับไปช่วยพ่อแม่ทำนาเมื่อถึงฤดูกาล ทำงานกลับไปเยี่ยมครอบครัว เมื่อถึงเทศกาลสำคัญ ๆ เช่น วันปีใหม่ วันสงกรานต์ เป็นต้น เพราะคนในชนบทยังมีความผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติอยู่มาก

ค่านิยมบุญคุณกับการสร้างบุญคุณ

บุญคุณถือเป็นพื้นฐานของสัมพันธภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่อธิบายให้เห็นถึงงานหรือโครงการบางอย่างประสบความสำเร็จอย่างงดงาม โดยผ่านเส้นสายความสัมพันธ์ ผู้ที่มีอำนาจและต้องรักษาอำนาจของตน มักจะสร้างบุญคุณกับผู้อื่น อีกทั้งคนไทยมีลักษณะ "เกรงใจ" อยู่มาก วิธีนี้จึงเป็นวิธีง่าย ๆ ที่จะทำให้ได้ผลประโยชน์ตามที่ต้องการ โดยอาศัยบุญคุณที่มีต่อกัน และความเกรงใจของผู้ที่เป็นหนี้บุญคุณ

3. ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นในสังคม (Smooth Interpersonal Orientation)

เป็นค่านิยมที่มีบทบาทต่อบุคลิกลักษณะของคนไทย เช่น การไม่ชอบขัดแย้งกับผู้อื่น ความสุภาพอ่อนน้อมต่อมคน การแสดงความเป็นกันเองด้วยรอยยิ้มและความเป็นมิตรค่านิยมที่อยู่ในกลุ่มนี้ เรียงตามลำดับความสำคัญได้ดังนี้

1. การรักษาน้ำใจกัน คำนึงถึงความรู้สึกของผู้อื่น
2. การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
3. ความซื่อตรงตามสถานการณ์และโอกาส
4. ควบคุมสติอารมณ์ และมีความอดทนอดกลั้น
5. ความสุภาพอ่อนน้อมต่อมคน
6. ความสุขุมรอบคอบ
7. หอใจกับสภาพที่เป็นอยู่
8. มีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น

ค่านิยม ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นในสังคม เป็นค่านิยมที่ครอบคลุมความคิด ความประพฤติของคนไทย โดยวิเคราะห์ได้ในประเด็นต่อไปนี้

สัมพันธภาพในสังคม

คนไทยให้ความสำคัญกับค่านิยมข้อนี้ แสดงออกโดยหลีกเลี่ยงการทำร้ายความรู้สึกของผู้อื่น ("อัครดา" ของผู้อื่น) ขอมรับความปรารถนาดีของผู้อื่น แม้ว่าจะขัดแย้งกับความรู้สึกของคนก็ความนอกจากนี้ยังแสดง "น้ำใจ" โดยการให้ความช่วยเหลือโดยไม่หวังผลตอบแทน

บุคลิกภาพของผู้ประสบความสำเร็จ

นอกจากจะแสดงออกถึง ความมีเมตตาและชอบช่วยเหลือผู้อื่น เพื่อที่จะให้การติดต่อเป็นไปอย่างราบรื่นแล้ว ยังจะต้องมีลักษณะของการรู้จัก "ควบคุมตนเอง" มีความสุขุมรอบคอบ ซึ่งเป็นถึงสำคัญมากสำหรับคนไทย เพราะเป็นสิ่งที่ช่วยรักษา "อัครดา" ของผู้อื่น ในบริบทของสังคมไทย บุคลิกของผู้ที่จะประสบความสำเร็จ นอกจากจะมี ความรู้ความสามารถหรืออำนาจแล้วถึงสำคัญที่สุดคือ จะต้องมีบุคลิกลักษณะแสดงความนุ่มนวล อ่อนโยน ดังคำกล่าวที่ว่า "อ่อนนอกแข็งใน" ซึ่งบุคลิกลักษณะเช่นนี้สำคัญกับคนที่ทำงานในหน่วยงานของรัฐบาลมากกว่า ในองค์กรเอกชน

จุดประสงค์ของค่านิยมนี้คือ การไม่ทำร้ายความรู้สึกของผู้อื่น ซึ่งเป็นความสมดุลกกันของ "อัคคา" ทั้งในด้านบวกและด้านลบ การรักษาสัมพันธภาพ คือ การรักษา "อัคคา" ของผู้อื่นเท่ากับของตนเอง

4. การยืดหยุ่นและการปรับตัว (Flexibility and Adjustment Orientation)

ค่านิยมของคนไทยมักจะแสดงให้เห็นว่า ไม่ยืดถืออะไรเป็นเรื่องจริงจังจนเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ค่านิยมนี้บางครั้งสัมพันธ์กับอุปนิสัยที่ชอบปล่อยปละละเลย เหลวไหล เปลี่ยนใจได้ง่าย และทำให้มีแนวโน้มที่จะเกิดการทุจริตได้ ผลจากการวิจัยพบว่า ข้าราชการให้ความสำคัญต่อค่านิยมนี้มากกว่าชาวบ้านชาวไร่

หลักการ กฎเกณฑ์ นโยบาย และข้อตกลงใด ๆ ไม่สามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์หรือแนวทางในการปฏิบัติได้ เมื่อเทียบกับน้ำหนักของความสัมพันธ์ส่วนตัว และสิ่งเหล่านี้ถูกถ่วงได้ง่ายขึ้นเมื่อมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากคนไทยไม่ค่อยยึดถือหลักการ แต่ให้ความสำคัญกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคล จึงดูเหมือนว่าคนไทยไม่ค่อยเคร่งครัดกับกฎหมาย ในหลักปฏิบัติกฎหมายเป็นเพียงข้อความในกระดาษ แต่การกระทำถูกหรือผิดไม่ได้ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ แต่ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลผู้นั้นคือใครและรู้จักกับใครบ้าง "อำนาจมืด" เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมเหล่านี้ได้ชัดเจน แต่ไม่ได้หมายความว่าระบบค่านิยมไทย เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการทุจริต แต่ระบบค่านิยมไม่สามารถยับยั้งการทุจริตได้เช่นกัน การทุจริตบางครั้งเกิดจากการ "เกรงใจ" คอคำขอของผู้มีอำนาจเหนือกว่า และตนเองไม่ต้องการสร้างศัตรู การขอมทุจริตทำให้ยังคงรักษาสัมพันธภาพกับผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งจะมีผลประโยชน์ต่อกันในภายภาคหน้า ที่คนไทยเรียกว่า "บุญคุณ" (ในกรณีเช่นนี้ คือการสร้างบุญคุณเพื่อหวังผลตอบแทน) หรือขอมทุจริตแม้จะไม่ได้หวังผลประโยชน์ แต่เพื่อไม่ต้องการสร้างศัตรูซึ่งทำให้ตนต้องตกอยู่ในความลำบาก

ค่านิยมการยืดหยุ่นและการปรับตัว ทำให้คนต่างเชื้อชาติ หรือต่างวัฒนธรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น นอกจากนี้ยังทำให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงพฤติกรรมบางประการของคนไทยในสายตาของคนต่างชาติ เช่น คาคเคาใจไม่ถูก คือ เปลี่ยนใจได้ง่ายและเร็ว, ไม่รักษาคำมั่นสัญญา, ขาดความรับผิดชอบ, ฉวยโอกาส หรือแม้แต่เห็นแก่ตัว

5. ศาสนาและความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ (Religio-psychical Orientation)

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และประชาชนประมาณ 95% นับถือศาสนาพุทธ จึงทำให้คำสอนในพุทธศาสนามีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย กิจกรรมต่าง ๆ จะมีพิธีทางศาสนาเกี่ยวข้องกับเสมอ เช่น นอกจากวันสำคัญทางศาสนาแล้ว พิธีทางศาสนาจะมีบทบาทต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม เช่นงานประเพณี เทศกาลต่าง ๆ งานวันเกิด งานขึ้นบ้านใหม่ เปิดบริษัทใหม่ หรืองานฉลองครบรอบเนื่องในวาระต่าง ๆ เป็นต้น

คำสอนในเรื่องกรรม ทำให้คนไทยเชื่อในเรื่อง กรรมดี-กรรมชั่ว ในเรื่องของกรรมดีจะมองในแง่ "บุญวาสนา" คนไทยจะมองคนที่ประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ เช่น ครอบครัวดี ได้รับการเลื่อนตำแหน่ง มีบุตรที่ดี ถือว่าเป็นคนมีบุญวาสนา คนที่ไม่ประสบความสำเร็จถือว่าเป็นคนมีกรรม คำสอนในเรื่องกรรมไม่ได้เป็นแนวทางโดยตรงในการประพฤติปฏิบัติของคนไทย แต่เป็นสิ่งที่ช่วยรักษาจิตใจเมื่อเผชิญกับปัญหาหรือความล้มเหลวต่าง ๆ

พฤติกรรมในเรื่องความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของคนไทย

พฤติกรรมนี้เห็นได้โดยทั่วไป เช่น จะมีศาลพระภูมิเจ้าที่หรือศาลพระพรหมอยู่ในทุกองค์กร ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐหรือเอกชน หรือแม้แต่ตามโรงแรมใหญ่ ๆ เป็นต้น ผู้คนมักจะมานบนบานศาลกล่าวขอในสิ่งที่ตนปรารถนา อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ตามต้นไม้ใหญ่ ๆ มักจะมีผ้าหลากสีพันรอบต้นไม้ไว้ นอกจากนี้การจัดงานมงคลใด ๆ มักจะมีการค่านวหาฤกษ์ยามที่ดี เพื่อความเป็นสิริมงคล ซึ่งแม้แต่การปฏิวัติรัฐประหารก็จะต้องให้หมอดูค่านวฤกษ์ยามด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้คนไทยยังเชื่อในเรื่องโชคกลางของขลัง การแก้เคล็ด ผูกดวง ฮวงจุ้ย แม้แต่ชื่อของต้นไม้ที่จะนำมาปลูกในบ้าน ก็จะต้องพิจารณาถึงความหมายชื่อของต้นไม้ด้วย เช่น นิยมปลูกขนุน เพราะคำว่า "ขนุน" มีความหมายในทางที่ดี แต่ไม่นิยมปลูกต้นถันทมเพราะชื่อคล้ายกับคำว่าระทม

พฤติกรรมที่เกิดจากค่านิยมนี้ แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การดูหมอลูกดวงบนบนานศาลกล่าว จากการศึกษาพบว่าคนกรุงเทพฯมีค่านิยมนี้มากกว่าคนในชนบท คนที่มีการศึกษาสูงมีค่านิยมนี้มากกว่าคนมีการศึกษาดำ ข้าราชการในระดับต่าง ๆ มีค่านิยมนี้มากกว่าชาวบ้านและกรรมกร ถึงแม้ว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาจะไม่ได้มีพฤติกรรมเช่นนี้เสมอไปทุกคน แต่จุดที่น่าสนใจก็คือ ไม่มีความแตกต่างในเรื่องของระดับการศึกษาเกี่ยวกับค่านิยมนี้ คนมีการศึกษาสูงจะไปหาหมอดู

มากกว่าคนการศึกษาต่ำแต่สำหรับการทะเลาะเบาะแว้ง คนต่างจังหวัดจะมีพฤติกรรมนี้มากกว่า โดยเฉพาะชาวนาในภาคเหนือและภาคอีสาน

ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อความรู้สึกรีกคิดของคนไทยมากกว่าสิ่งอื่น ๆ โดยพื้นฐานแล้วช่วยกล่อมเกลาคิดใจ เป็นสิ่งที่ช่วยอธิบายว่า สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร และทำไมจึงเกิด ดังเช่นใช้แนวคิดในเรื่อง "กรรม" เมื่อเผชิญกับปัญหาหรือวิกฤตการณ์ต่าง ๆ นอกจากคำสอนในพุทธศาสนาแล้วคนไทยยังใช้เรื่องจิตวิญญาณเป็นทางออกหรือเป็นที่พึ่งอีกประการหนึ่งด้วย

6. การศึกษาและการแข่งขัน (Education and Competence Orientation)

ค่านิยมนี้คนไทยให้ความสำคัญอยู่ในลำดับกลาง ๆ การศึกษาถูกมองว่าเป็นวิธีการหรือหนทางที่จะเขยิบฐานะทางสังคม ได้รับเกียรติยศเพิ่มขึ้น เงินเดือนสูงขึ้น มากกว่าที่จะมองเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา ค่านิยมในเรื่องนี้ของคนไทยให้ความสำคัญกับรูปแบบ (Form) มากกว่าความหมายที่แท้จริง (Content)

การให้ความสำคัญต่อรูปแบบมากกว่าความหมายที่แท้จริงนี้คนไทยแสดงออกให้เห็นโดยพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การซื้อปริญญาติดคัมภีร์จากมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ (ถึงแม้ว่ามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ดังกล่าวจะไม่ได้เป็นที่ยอมรับในมาตรฐานก็ตาม) ค่านิยมในข้อนี้สืบเนื่องมาจากการที่คนไทยมีค่านิยมยึดตัวเองเป็นหลัก และคำนึงถึงเรื่องหน้าตาศักดิ์ศรีเป็นสำคัญ ตลอดจนการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น การมีปริญญาความรู้จึงเป็นเสมือนสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า มุคคนนั้นเป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม

รูปแบบกับค่านิยมความเป็นเจ้าของวัตถุ

คนไทยนิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้า เครื่องประดับที่มีคุณภาพและราคาแพงโดยนักออกแบบที่มีชื่อเสียง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กิจการธุรกิจสินค้าเลียนแบบเจริญรุ่งเรือง เพราะสามารถตอบสนองคนที่มีรายได้ไม่มากพอที่จะซื้อเสื้อผ้า และเครื่องใช้ราคาแพงเหล่านั้นได้ นักภาษาศาสตร์เชิงสังคมวิทยา วิเคราะห์ทัศนคติของคนไทยเมื่อเจอกัน พบว่าหัวข้อสนทนาโดยทั่วไปจะเกี่ยวกับความชื่นชมเสื้อผ้า และเครื่องประดับของคู่สนทนา

ค่านิยมนี้เกิดขึ้นในทุกระดับสังคม คนไทยซื้อหาสิ่งของบางอย่างโดยที่สิ่งของเหล่านั้นไม่มีความจำเป็นที่ควรขวนขวายหามา แต่ซื้อเพื่อที่จะแสดงว่าตนได้ครอบครองเป็นเจ้าของ "ความประหยัคมัธยัสถ์" ไม่ใช่ค่านิยมที่สำคัญของคนไทย การใช้จ่ายเกินตัวเป็นเรื่อง

ธรรมชาติ และเป็นสาเหตุทำให้เกิดหนี้สิน ทอดิกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นในสังคมเมือง แต่มีแนวโน้มที่จะแพร่ไปยังชนบท

รูปแบบกับความทันสมัย

ค่านิยมเกี่ยวกับวัตถุของคนไทย มักจะมองว่า รูปแบบ คือความทันสมัยคือการพัฒนา แม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐ ก็มักจะยึดติดกับความคิดที่ว่า รูปแบบ กับการพัฒนาคือสิ่งเดียวกัน เช่น การสร้างถนน มีไฟฟ้าเข้าไปถึงหมู่บ้าน มีโทรทัศน์ ผู้เขียน หรืออื่น ๆ คือการพัฒนา

7. การพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence Orientation)

ค่านิยมในการช่วยเหลือผู้อื่น เป็นสิ่งที่มุ่งใจหรือกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือในสังคม สังคมชนบทของไทยก็เช่นเดียวกับสังคมเกษตรกรรมทั่วไป ที่ถือว่าความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน ทั้งที่สนิทสนมและไม่สนิทสนม เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในสังคม คนไทยในชนบทชอบช่วยเหลือกัน เช่น เมื่อขามเจ็บป่วย หรือมีงานค้าง ๆ เช่น งานแต่งงาน บวชนาค งานศพ หรือประเพณีต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูกาลทำนา ค่านิยมในข้อนี้ช่วยให้เกิดการร่วมมือกัน ค่านิยมการยึดตัวเองเป็นหลัก การมีสัมพันธ์ภาพที่ดีกับผู้อื่น และความยึดหยุ่น จะช่วยให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างคนที่มีเชื้อชาติหรือวัฒนธรรมแตกต่างกัน ทำให้สังคมดำเนินไปอย่างราบรื่น จะเห็นได้จากประเทศไทยไม่เคยมีปัญหาความขัดแย้งในเรื่องความแตกต่างของเชื้อชาติ หรือวัฒนธรรม

จากการศึกษาพบว่า คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ กับคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ถ้าได้มีโอกาสทำกิจกรรมทางประเพณีร่วมกัน เช่น งานแต่งงาน พิธีฮัจญ์ หรือวันสำคัญทางศาสนาจะยิ่งทำให้ชาวไทยดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น (Wannaprasert, 1982; Cited in Suntaree Komin, 1991)

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่า ค่านิยมการพึ่งพาอาศัยกัน จะเป็นสิ่งสำคัญในสังคมชนบท แต่ก็ต้องอาศัยค่านิยม "ความยึดหยุ่น" เพื่อไม่ให้เกิดการรังเกียจคนต่างวัฒนธรรม และทำให้เกิดการผสมกลมกลืน อยู่ในสังคมอย่างสงบราบรื่น

8. การรักความสนุกเพลิดเพลิน (Fun and Pleasure Orientation)

รูธ เบนเนดิกต์ และเอมบริ (Ruth Benedict, 1943; Embree, 1950) ศึกษาบุคลิก ลักษณะและวัฒนธรรมของคนไทย ได้เขียนรายงานการวิจัยว่า คนไทยเป็นคนชอบความสนุกสนาน ไม่ปล่อยให้ปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ เข้ามาในชีวิตได้ง่าย ๆ มองชีวิตเป็นเรื่องของความสนุกสนานไม่ใช่ความทุกข์ และจะไม่ทำในสิ่งที่เห็นว่าไม่ใช่เรื่องสนุก คนไทยขาดคุณสมบัติในเรื่อง การยึดถือข้อผูกพันและการทำงานหนัก ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้คนไทยยังเชื่องช้า เกียจคร้าน ไม่ก้าวร้าว และรักความสนุกสนาน

จากคำกล่าวนี้ได้รับการโต้แย้งว่า บุคลิกลักษณะดังกล่าว เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็น ไทย อินโดนีเซีย หรือชนกลุ่มน้อยในหมู่เกาะแปซิฟิก จากการศึกษาเชิงประจักษ์พบว่าคำกล่าวเกือบทั้งหมดไม่เป็นความจริง การรายงานว่าคนไทยหลีกเลี่ยงการทำงานนั้น ขัดแย้งกับผลการวิจัยที่ว่า คนระดับต่างทำงานหนัก และจัดลำดับความสำคัญของการทำงานอยู่เหนือกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลิน จากการศึกษาที่มองว่าคนไทยมีลักษณะขี้เกียจนั้น สามารถอธิบายได้ว่าเกิดจากรูปแบบของพฤติกรรมที่ต้องการให้การพบปะพูดคุยเป็นไปอย่างราบรื่น ซึ่งเป็นค่านิยมที่มีความสำคัญอยู่ในลำดับสูงกว่า คนไทยจะแสดงออกถึงการรักความสนุก เมื่ออยู่ในกลุ่ม เช่น การพูดคุยเถียงกัน การเล่าเรื่องตลก จุบชิบนิทา การพูดคำพวน หรือพฤติกรรมอื่น ๆ

จากการวิจัยพบว่า การขี้มั่วแ่มแ่มใจและทำทางที่เป็นมิตรซึ่งมีบุคลิกลักษณะของคนที่สนุกสนานรื่นเริงนั้น ค่านิยมนี้เป็นกลไกที่สำคัญ เป็นวิธีการที่จะสร้างเสริมและรักษาค่านิยมในเรื่องความสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งเป็นค่านิยมที่มีความสำคัญอยู่ในลำดับต้น ๆ

แม้ว่าคนชนบทจะถูกมองว่าเป็นคนรักความสนุกสนาน แต่เมื่อทำการศึกษากับพบว่า คนชนบทให้ความสำคัญในเรื่องของการพัฒนามากกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ให้ความสำคัญกับค่านิยมความสนุกสนานเพลิดเพลินอยู่อันดับที่สูงกว่า ค่านิยมการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจที่พบว่าชาวนารู้ปัญหาการพัฒนามากกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ จะเห็นได้ว่าโครงการพัฒนาหลายโครงการไม่ได้ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชน เนื่องจากผู้วางแผนโยบายการพัฒนาไม่ได้เรียนรู้ปัญหาของประชาชนให้ลึกซึ้งถูกต้อง

9. การประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน (Achievement-task Orientation)

การทำงานหนักเพื่อที่จะประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน เป็นค่านิยมที่ช่วยให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในสังคมอุตสาหกรรม จากความเชื่อที่ว่าการทำงานหนักเท่านั้นที่จะเป็นเส้นทางสู่ความสำเร็จ ทำให้คนตะวันตกวัดความสำเร็จของบุคคลด้วยผลงานหรือความมูมานะพากเพียร แต่จากการวิจัยพบว่า ค่านิยมความทะเยอทะยาน และการทำงานหนักนี้ คนไทยจัดไว้อยู่ในลำดับท้ายสุด ยกเว้นบุคคลบางกลุ่มเช่นนักธุรกิจ และชาวไทยเชื้อสายจีนจะจัดไว้ในลำดับที่สูงขึ้น จะเห็นได้ว่าคนไทยโดยส่วนรวมให้ความสำคัญกับค่านิยมนี้น้อยกว่าค่านิยมความสัมพันธ์ในสังคม คนไทยเชื่อว่าการไม่ขัดแย้งและรักษามิตรภาพไว้ นั้นช่วยให้ประสบความสำเร็จในอาชีพการงานมากกว่าการมุ่งมั่นที่จะทำงานแต่เพียงอย่างเดียว ผู้ใดที่เกิดความขัดแย้งหรือมีสัมพันธภาพที่ไม่ดีกับผู้มีอำนาจเหนือกว่า ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตการงานได้ ดังนั้นในบริบทวัฒนธรรมไทยความหมายของการประสบความสำเร็จจึงแตกต่างไปจากความหมายของสังคมตะวันตก ทฤษฎีการบริหารหรือการจัดการมักจะใช้ไม่ได้ผลกับสังคมที่ยึดถือความสัมพันธ์ในสังคมเป็นหลัก

แนวความคิดเกี่ยวกับความทันสมัย

ความทันสมัยเป็นคุณลักษณะระดับบุคคล มิใช่คุณลักษณะของสังคม เป็นกระบวนการสำคัญในอันจะนำไปสู่การพัฒนาในระดับสังคมต่อไป

โรเจอร์ส (Roger, 1969) อธิบายเรื่องความทันสมัยไว้ว่า เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล จากวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมมาสู่วิถีการดำเนินชีวิตที่ซับซ้อนขึ้น มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้กระบวนการทำให้ทันสมัย ไม่ได้มีเพียงมิติใดมิติหนึ่ง และไม่สามรถวัดจากตัวบ่งชี้ตัวใดตัวหนึ่งเพียงอย่างเดียว บุคคลที่จำเป็นต้องปรับตัวให้ทันสมัย หรือเริ่มที่จะทันสมัย อาจจะยังคงยึดถือแนวความคิดแบบดั้งเดิมอยู่ด้วย ความทันสมัยจึงควรต้องพิจารณาในแง่ของกระบวนการซึ่งประกอบด้วยหลายปัจจัย ดังนั้นจึงต้องวัดจาก พฤติกรรมมากกว่าหนึ่งอย่าง เพื่อที่จะตัดสินว่า สถานภาพของบุคคลนั้น อยู่ในเกณฑ์ของความทันสมัยหรือไม่ ตัวแปรต่าง ๆ เช่น ระดับของการดำรงชีพ ความทะเยอทะยาน การรู้หนังสือและการศึกษา การเข้ามามีส่วนร่วมในด้านการเมือง การติดต่อกับสังคมภายนอก และการสื่อสาร ตัวแปรต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นตัวชี้ความทันสมัย ดังนั้น จึงต้องใช้แนวคิดจากหลาย ๆ ตัวแปร เพื่อกำหนดคุณลักษณะของความทันสมัย

ความทันสมัย เป็นความคิดในหลายมิติ ดังนั้นความทันสมัยจึงไม่ใช่ ความเป็นยุโรป (Europeanization) หรือ ความเป็นตะวันตก (Westernization) และไม่สามารดตัดสินได้ว่า จะต้องเป็นสิ่งที่ทุกสังคมต้องการ ความทันสมัยไม่จำเป็นที่จะต้อง "ดี" สำหรับประเทศด้อยพัฒนาเสมอไป หรือ ไม่ควรใช้ความทันสมัยเป็นเพียงตัวแปรเดียว หรือมิติเดียวเท่านั้น

ฟาวเซทท์ และบอร์นสไตน์ (Fawcett and Bornstien, 1963) ให้ความหมายของความทันสมัย (Modernization) และความทันสมัยในระดับบุคคล (Individual modernity) ไว้ว่า

ความทันสมัย ใช้อธิบายความเคลื่อนไหวของระบบเศรษฐกิจและสังคมต่อระดับที่สูงขึ้นของการพัฒนา โดยดูจากการเปรียบเทียบระหว่างชาติ และตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ความทันสมัยระดับบุคคล เป็นรูปแบบบุคลิกลักษณะทางด้านจิตวิทยา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความทันสมัยของสังคม ซึ่งความสัมพันธ์นี้มีลักษณะสองทิศทางคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อคุณลักษณะของบุคคล และคุณลักษณะของบุคคลก็สามารถชักจูง หรือเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นกัน

ไซริค แบล็ค (Cyril Black, 1966) นักประวัติศาสตร์อธิบายความทันสมัยว่า สังคมสมัยใหม่มีความก้าวหน้าทางด้านความรู้ใหม่ ๆ และมนุษย์มีความสามารถมากขึ้นในอันที่จะเข้าใจความถี่ของธรรมชาติ และสามารถนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ

เดวิด แมคแซกแลนด (David Mc.Clelland, 1967) นักจิตวิทยาบอกว่า คุณสมบัตินี้จำเป็นของคนสมัยใหม่ คือ ต้องรู้จักพึ่งตนเองและมีความมุ่งมั่นที่จะประสบความสำเร็จ

การวัดความทันสมัยระดับบุคคล

ถึงแม้ว่านักสังคมศาสตร์ จะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและทัศนคติ แต่สามารถกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและทัศนคติ เป็นสิ่งจำเป็นประการแรกในการสร้างระบบสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองสมัยใหม่

อินเคิลส์ (Inkeles, 1966) อธิบายแนวคิดหลักเกี่ยวกับค่านิยมและทัศนคติไว้ 9 ประการ ซึ่งแนวคิดนี้ เป็นที่รวมความหมายของบุคคลสมัยใหม่ คือ

1. พร้อมทั้งจะศึกษาหาประสบการณ์ใหม่ ๆ และเปิดกว้างยอมรับนวัตกรรมและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ
2. สามารถจัดการกับข้อคิดเห็นต่าง ๆ ทั้งที่มีต่อสังคมของตนเองและสังคมภายนอก
3. ให้ความสำคัญกับปัจจุบันและอนาคตมากกว่าอดีต ปฏิบัติตามตารางหรือกำหนดการต่าง ๆ และตรงต่อเวลา
4. เชื่อในการวางแผนและการจัดการว่าเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต
5. ความมีประสิทธิภาพ : เชื่อว่ามนุษย์สามารถเรียนรู้ในการควบคุมสภาพแวดล้อมเพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้
6. ความสามารถในการคาดคะเน : เชื่อในกฎเกณฑ์และเหตุผลภายใต้การควบคุมของมนุษย์
7. ตระหนักและยอมรับคุณค่าในเกียรติยศของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติต่อสตรีและเด็ก
8. ยอมรับในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
9. เชื่อในการให้ความยุติธรรม หมายถึง รางวัลควรให้ตามความสามารถของบุคคล ไม่ใช่เพราะคุณสมบัติพิเศษหรือสถานภาพของบุคคลนั้น ๆ

คาท (Kahl, 1968) ได้แบ่งสังคมสมัยใหม่ ออกจากสังคมแบบดั้งเดิม โดยพิจารณาจากคุณลักษณะ 7 ประการ คือ

1. การแบ่งงานกันทำ (The division of Labor) ดัชนีที่เป็นตัวบ่งชี้คุณลักษณะนี้คือสัดส่วนของแรงงานในภาคเกษตรกรรม ในสังคมแบบดั้งเดิมจะมีแรงงาน 70-80 เปอร์เซ็นต์ที่ทำงานภาคเกษตรกรรม ส่วนในสังคมสมัยใหม่ จะมีแรงงานน้อยกว่า 10 เปอร์เซ็นต์ที่ทำงานทางด้านนี้ นอกนั้นจะทำงานในโรงงาน, เหมือง, วิศวกร เป็นต้น
2. ลักษณะของเทคโนโลยี (The State of Technology) ในสังคมแบบดั้งเดิมใช้วิธีการผลิตแบบสืบทอดกันมา ส่วนสังคมสมัยใหม่มีการค้นคว้าวิจัย และใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการผลิต
3. ระดับของการกลายเป็นเมือง (The Degree of Urbanization) เมื่อยอมรับเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการเกษตรกรรม จะทำให้การใช้ที่ดินกับการใช้แรงงานคนน้อยลงไป สังคมส่วนใหญ่จะเริ่มกลายเป็นเมืองมากขึ้น

4. เศรษฐกิจ (The Economy) สังคมแบบดั้งเดิมจะขึ้นอยู่กับตลาดในท้องถิ่น ซึ่งผลผลิตจะใช้บริโภคภายในท้องถิ่น ทั้ง ๆ ที่ชนิดผลผลิตสามารถนำมาออกสู่ตลาดโลกได้ ส่วนสังคมสมัยใหม่ จะมีตลาดการค้าที่ซับซ้อน รายได้ต่อหัวและการบริโภคเพิ่มมากขึ้น

5. การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม (The System of Social Stratification) สังคมแบบดั้งเดิมจะแบ่งชั้นทางสังคม อย่างชัดเจนระหว่างเจ้าของที่ดินและชาวนา สังคมสมัยใหม่จะแบ่งสถานภาพตามตำแหน่งงานการแบ่งแยกนี้ไม่ชัดเจนนักการกระจายสิทธิพิเศษ อานาจ รายได้ มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น และอัตราการเลื่อนชั้นทางสังคมมีมากขึ้น

6. การศึกษาและการสื่อสาร (Education and Communications) ในสังคมดั้งเดิมประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษา จะมีเพียงบุคคลระดับชนชั้นสูง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อยจะได้รับการศึกษาในระดับสูง ในสังคมสมัยใหม่ เป็นสังคมของคนมีการศึกษา และเผยแพร่ความรู้ออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ชนชั้นสูงและคนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเช่นแต่ก่อน ระบบทั้งหมดของการศึกษามุ่งเน้นทางด้านเทคนิคและปฏิบัติ และใช้สื่อมวลชนในการให้การศึกษาแก่ประชาชน ทั้งการศึกษาพื้นฐานที่จำเป็น และการศึกษาขั้นสูง และปรับแนวคิดใหม่ ๆ แทนแนวความคิดดั้งเดิม

7. ค่านิยม (Values) ค่านิยมแบบดั้งเดิมจะเป็นตัวกำหนดการทำงานและความเชื่อในเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา คนในสังคมจะยอมรับในโชคชะตา ยอมรับสภาพของโลกว่าไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และนับถือผู้มีอำนาจ ขาดความเชื่อมั่นในตนเองเมื่ออยู่ในกลุ่มสังคม ค่านิยมสมัยใหม่ จะใช้เหตุผล และสภาพความเป็นจริงมากกว่าพิธีกรรม เปิดโอกาสให้มีทางเลือกและทดสอบขบถของความมีประสิทธิภาพ และการเปลี่ยนแปลง และเน้นความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคล

คาท (Kahl, 1968) ได้จัดองค์ประกอบของค่านิยมในสังคมสมัยใหม่ ไว้ 14 ประการ องค์ประกอบเหล่านี้เป็นตัวแปรที่ใช้วัดความทันสมัย

1. นิยมการปฏิบัติ (Activism) ตรงข้ามกับความเชื่อถือในโชคชะตา (Fatalism) คนในสังคมสมัยใหม่จะใช้เทคโนโลยีเพื่อไปให้ถึงจุดหมายของคนที่ และมักมีค่านิยมยอมรับการเปลี่ยนแปลง คนในสังคมแบบดั้งเดิมจะมีโครงสร้างของประสพการณ์ ทำให้เชื่อถือในโชคชะตา การขาดเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้การประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับถึงแวดล้อมตามธรรมชาติ

2. การจัดช่วงชั้นของโอกาสก้าวหน้าในชีวิต (Stratification of life chances) ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะนิยมการปฏิบัติ ซึ่งเชื่อว่า ระบบของสังคมเปิดกว้างสำหรับความก้าวหน้าของ

บุคคล ดังนั้น บุคคลสามารถเปลี่ยนสถานภาพได้ โดยพิจารณาจากความสามารถในหน้าที่การงานที่ประสบความสำเร็จ มากกว่าจะพิจารณาจากพื้นฐานเดิม

3. การจัดช่วงชั้นของชุมชน (Community stratification) คนในสังคมดั้งเดิมจะมองเห็นว่า สังคมถูกปกครองโดยชนชั้นปกครองกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งมักไม่สนใจความสำคัญของข้อคิดเห็นจากคนหมู่มาก คนสมัยใหม่ เข้าใจคำว่า การปกครองมากกว่า และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายการปกครองได้

4. อาชีพเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก (Occupational primacy) คนในสังคมสมัยใหม่จะให้ความสำคัญอย่างเต็มที่ ที่จะประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน

5. ความผูกพันกับเครือญาติ (Integration with relative) ในสังคมดั้งเดิมมีความผูกพันระหว่างเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งเป็นสิ่งปิดกั้นอิสรภาพและการริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ แต่คนในสังคมสมัยใหม่พร้อมที่จะแยกออกจากครอบครัว เพื่อไปแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิต

6. ปึงเจกชนนิยม (Individualism) บุคคลที่ทันสมัย จะมีความสามารถในการคาดคะเนและกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ เนื่องจากมีความเชื่อมั่นในตนเอง ต่างจากบุคคลในสังคมดั้งเดิม ที่จะต้องหวั่นและเกรงใจบุคคลอื่นว่าจะไม่เห็นด้วยกับการตัดสินใจของตน

7. ความไว้วางใจในบุคคลอื่น (trust) คนในสังคมดั้งเดิม จะเชื่อถือเฉพาะเครือญาติหรือกลุ่มคนในสังคมของคนเท่านั้น แต่คนสมัยใหม่จะนิยมติดต่อกับคนภายนอกครอบครัว

8. การเปิดรับสื่อมวลชน (Mass media participation) คนในสังคมดั้งเดิมจะเผยแพร่ข่าวสารด้วยการบอกเล่า หรือชุมชน ขณะที่คนในสังคมสมัยใหม่จะกระตือรือร้นที่จะอ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ และดูโทรทัศน์ รวมทั้งติดตามข่าวเหตุการณ์ทั้งในและนอกประเทศ

9. องค์กรขนาดใหญ่ (Big companies) คนในสังคมสมัยใหม่ จะเห็นประโยชน์ของการจัดการองค์กรอย่างมีระบบระเบียบ

10. การทำงานด้วยการใช้แรง (Manual work) คนสมัยใหม่ยอมรับงานที่ต้องใช้แรง และพยายามใช้เครื่องมือที่ทันสมัยเข้ามาช่วย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการทำงาน

11. นิยมชีวิตในเมือง (Preference for urban life) คนที่ทันสมัยจะชอบใช้ชีวิตอยู่ในเมือง ทำให้ได้ติดต่อบปะกับบุคคลจำนวนมาก คบคลอจนสัมผัสกับความเจริญด้านต่าง ๆ

12. ลักษณะครอบครัวสมัยใหม่ (Family modernism) บุคคลที่ทันสมัยจะไม่นิยมมีครอบครัวขนาดใหญ่ รู้จักการคุมกำเนิด และเข้าใจในบทบาทของครอบครัว รวมทั้งคำนึงถึงบทบาทของสตรีด้วย

13. การนับถือศาสนา (Religiosity) คนสมัยใหม่ จะนับถือศาสนาอย่างมีเหตุผล

14. การกล้าเสี่ยง (Risk-taking) บุคคลสมัยใหม่ จะมีความกล้าเสี่ยงในการประกอบอาชีพ และสามารถแก้ไขปัญหากการทำงานด้วยความสามารถของตนเอง

สรุปได้ว่า ความทันสมัย คือการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล จากวิถีชีวิตดั้งเดิมไปสู่วิถีชีวิตที่ซับซ้อนขึ้นในสังคมที่ก้าวหน้าด้วยเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงมาสู่ความทันสมัยนี้ บุคคลจำเป็นต้องมีค่านิยม หรือปรับค่านิยมเดิมให้สอดคล้องกับคุณลักษณะของความทันสมัย ทั้งนี้เพื่อที่บุคคลจะได้ดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างราบรื่น และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาในด้านต่างต่อไป

แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัด

โสภณ พรโชคชัย, (2528) อธิบายที่มาของคำว่าชุมชนแออัดไว้ว่า คำว่า "Slum" ในภาษาอังกฤษได้ถูกแปลมาเป็นภาษาไทยหลาย ๆ คำในช่วงต้น คือก่อนหน้าและหลังช่วงปี พ.ศ. 2503 ภาพของสลัมเป็นไปในทางลบ เช่น ใช้คำว่า "บริเวณวิบัติ" "บริเวณแหล่งเสื่อมโทรม" "แหล่งอบาอมุข" "แหล่งทรุดโทรม" และ "แหล่งเสื่อมโทรม" ในปี พ.ศ.2525 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้ใช้คำว่า "ชุมชนแออัด" (Crowded community) แทนคำเรียกใช้เดิม นอกจากนี้คำว่า สลัม (Slum) ที่ใช้กันอยู่ยังรวมถึง "Squatter settlement" ซึ่งใช้เป็นภาษาไทยว่าชุมชนบุกรุกด้วย คำสองคำนี้มีความแตกต่างกันโดยพื้นฐานทางกฎหมาย ชุมชนบุกรุกมีลักษณะที่ผิดกฎหมาย คือไปรุกที่ดินของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต สำหรับสลัมมีลักษณะที่ค่อนข้างถูกกฎหมาย ในแง่ที่เจ้าของที่ดินอนุญาตให้ชาวบ้านเช่าอยู่อาศัยบนที่ดินของตนได้ โดยมีค่าเช่าบ้านเช่าที่ปลูกบ้านเป็นถึงคอบแทนการใช้ "Slum" สัมพันธ์กับ "Squatter Settlement" มีเฉพาะในประเทศไทย เพราะพิจารณากันแค่สภาพทางการภาพที่คล้ายคลึงกัน ตัวอย่างเช่น เรียกชุมชนบุกรุกคลองเตยว่า "สลัมคลองเตย"

ความหมายของคำว่าชุมชนแออัด

ศุภัตรา สุภาพ (2521) ให้ความหมายของแหล่งเสื่อมโทรม (Slum Area) หมายถึงสภาพของย่านเคหะสถานหรือบริเวณที่พักอาศัยในเมือง ที่ประกอบด้วยอาคารเก่าแก่ชำรุดทรุดโทรม มีบริเวณที่สกปรกรุงรังประชาชนอยู่กันอย่างแออัด ผิดสุขลักษณะต่ำกว่ามาตรฐาน จนไม่อาจอยู่อย่างครอบครัวความปกติวิสัยมนุษย์ได้ซึ่งทำให้ไม่ปลอดภัยในด้านสุขภาพและอนามัย

สำนักสถิติการสังคม กทม. (2533) ได้ให้ความหมายว่า "ชุมชนที่ส่วนใหญ่มีอาคารหนาแน่น ไร้ระเบียบและชำรุดทรุดโทรม ประชาชนอยู่อย่างแออัด มีสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม

อันอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย และความปลอดภัยของผู้อยู่อาศัย โดยให้ถือเกณฑ์ความหนาแน่นของบ้านเรือน 15 หลังคาเรือนต่อพื้นที่หนึ่งไร่เป็น 1 ชุมชน

การเคหะแห่งชาติ (2534) อธิบายความหมายของชุมชนแออัดไว้ว่า “บริเวณพื้นที่ที่มีสภาพไม่ถูกสุขลักษณะ มีน้ำขัง อับชื้นหรือสกปรก มีอาคารและผู้อยู่อาศัยอยู่อย่างแออัด อันอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย ความปลอดภัย หรือเป็นแหล่งที่อาจก่อให้เกิดการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชนทั้งนี้ จำนวนอาคารที่อยู่อาศัยในชุมชน อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่า 30 หลังคาเรือนต่อพื้นที่หนึ่งไร่ ไม่ว่าจะอยู่ในบริเวณที่ดินของเจ้าของ ที่ดินราชเคียวหรือไม่ก็ตาม”

สหประชาชาติ (อ้างถึงใน Mishra, 1972) ให้คำจำกัดความว่า “เป็นตึกก่อสร้างหรือกลุ่มของตึกก่อสร้าง หรือพื้นที่ที่มีลักษณะการอยู่อาศัยหนาแน่นเกินไป มีความเสื่อมโทรม และไม่ถูกสุขอนามัยหรือขาดสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ ความปลอดภัย และศีลธรรมของผู้อยู่อาศัยหรือชุมชนนั้น

หนังสือ Encyclopedea Britanica อธิบายว่า คือสถานที่อยู่อาศัยที่แออัด ขาดทฤษฎีทอมนขาดสาธารณูปโภคตามสุขอนามัย หรืออยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่น ซึ่งทำให้ไม่สามารถใช้เป็นที่อาศัยเพื่อดำเนินชีวิตครอบครัวอย่างมีความสุขได้

มาร์แชลล์ บี. คลินาร์ด (Marshall B. Clinard; อ้างถึงใน Mishra, 1972) ได้อธิบายลักษณะของสลัมว่า “เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองใหญ่ ที่มีบ้านเรือนแออัดหนาแน่น ถูกทอดทิ้งมีสภาพเสื่อมโทรมและถ้าหลัง”

จากการให้ความหมายหรือคำจำกัดความดังกล่าว ทำให้พอสรุปความหมายของชุมชนแออัดได้ว่า หมายถึง “บริเวณพื้นที่ที่ประชากรอาศัยอยู่กันอย่างแออัด ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมต่ำกว่ามาตรฐาน ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย และความปลอดภัยของผู้ที่อยู่อาศัย รวมทั้งเป็นแหล่งที่อาจก่อให้เกิดการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน”

สาเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดชุมชนแออัด

สาเหตุการเกิดชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร มาจากสาเหตุทั้งด้านกายภาพเศรษฐกิจ และสังคมรวมถึงประชากรด้วย และสาเหตุดังกล่าวส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกัน เนื่องกัน ดังนี้

1. การอพยพย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครของชาวชนบท ซึ่งมีสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการคือ

1.1 ปัจจัยผลักดัน (Push Factor) คือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบและมีแรงกระตุ้นให้ประชาชนย้ายถิ่นเดิมของตน ได้แก่

ด้านเศรษฐกิจ โดยปกติอุปนิสัยของคนไทยมักจะไม่นิยมการย้ายถิ่นฐาน เนื่องจากมีความผูกพันกับครอบครัว แต่เมื่อถูกภาวะทางเศรษฐกิจบีบรัด คนเหล่านั้น จึงจำเป็นต้องแยกย้ายกระจ่ายออกไปที่ต่าง ๆ เพื่อหวังจะให้ภาวะเศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้น

ภูมิอากาศและภูมิประเทศ ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งผลผลิตขึ้นอยู่กับภูมิประเทศและภูมิอากาศ เกิดความไม่สม่ำเสมอในรายได้ จึงต้องดิ้นรนเพื่อจะหางานประเภทที่มีรายได้แน่นอนกว่า

การไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่ของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม อยู่ในลักษณะของการเช่าที่ดิน จึงทำให้ไม่มีความผูกพันทำไคนักกับดินที่อยู่ เมื่อมีโอกาสก็จะแสวงหา หรือโยกย้ายไปในถิ่นที่ตนคิดว่าดีกว่า

ราคาผลผลิตไม่แน่นอน ทำให้รายได้ของเกษตรกรไม่แน่นอน จึงมีส่วนทำให้เกษตรกรบางพวกอพยพเข้าอยู่ในตัวเมือง โดยหวังว่าจะได้รับรายได้ที่แน่นอนกว่า

1.2 ปัจจัยดึงดูด (Pull Factors) ได้แก่ ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลดึงดูดให้แรงงานอพยพเข้ามาอยู่ในถิ่นที่ใหม่ ได้แก่

ความแตกต่างของอัตราค่าจ้างและรายได้ อัตราค่าจ้างในแต่ละภูมิภาคแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอัตราค่าครองชีพในแต่ละภูมิภาค อัตราค่าจ้างจึงเป็นสาเหตุหนึ่งให้มีการอพยพจากถิ่นที่มีรายได้น้อยไปสู่แหล่งที่มีรายได้สูงกว่า

การได้รับการชักชวนจากญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง เป็นสาเหตุที่สำคัญมาก ผู้ที่ได้เข้ามาอยู่ในเขตตัวเมืองมีงานทำ มีรายได้ มักจะชักชวนให้เพื่อนบ้านเดินทางเข้ามาทำงานในเมือง เพื่อที่จะได้มีรายได้ดีขึ้น

ความเป็นศูนย์กลางด้านการศึกษา จะพบว่าในบริเวณเขตตัวเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร เป็นศูนย์กลางการศึกษา ซึ่งการศึกษานี้จะมีส่วนยกฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

ของคนให้สูงขึ้นประชาชนจำนวนมากหลังไหลเข้ามาในเขตตัวเมืองเพื่อแสวงหาความรู้เพิ่มเติม และยังมีความเชื่อว่าระดับความรู้ในกรุงเทพมหานครนั้น มีความเข้มข้นสูงกว่าในเขตชนบท

ความต้องการที่จะเปลี่ยนอาชีพ กลุ่มประชาชนบางพวก เมื่อได้ทำงานประเภทหนึ่งมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วอาจเกิดความเบื่อหน่าย หรือเห็นว่างานดังกล่าวไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร จึงคิดหางานใหม่ในประเภทที่คนคิดว่าจะทำให้มีความก้าวหน้ากว่า และมีความมั่นคงยิ่งขึ้น

ความอยากรู้อยากเห็น จากการสื่อสารต่าง ๆ ทำให้คนในเขตชนบทมีความกระตือรือร้น อยากรู้อยากเห็นความเจริญในเขตตัวเมืองหรือเมืองหลวง จึงหาโอกาสที่จะมาประกอบอาชีพในเขตดังกล่าว

2. การขาดแคลนที่อยู่อาศัยที่ดีของผู้ที่มีรายได้น้อย

จำนวนประชากรที่มีรายได้น้อยมีมากขึ้น แต่จำนวนที่อยู่อาศัยเท่าที่มีนั้นไม่สามารถรองรับปริมาณประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วได้เพียงพอ หรือสัดส่วนพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยต่อประชากรที่มีรายได้น้อยไม่สมดุลกัน อีกประการหนึ่ง บ้านของชุมชนแออัด ต่างจากบ้านของคนฐานะปานกลาง หรือของคนที่มีฐานะดี เพราะบ้านสำหรับคนฐานะปานกลางหรือคนที่มีฐานะดีนั้น บ้านคือที่พักผ่อน บ้านมีความกว้างขวาง สะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวก แต่สำหรับคนจนหรือคนในชุมชนแออัด บ้านเป็นเพียงที่ซุกหัวนอนเท่านั้น โดยเฉพาะวัยรุ่นหรือเด็กๆ จึงไม่ชอบเข้าบ้าน จนกว่าจะค่ำมืดและมืดสิ้น คนเหล่านั้นพากันไปสนทนา นั่งเล่นหรือจับกลุ่มกับคนรุ่นเดียวกัน ในที่สาธารณะของชุมชน เช่น ตามร้านค้า ริมสะพาน ทางเดิน และที่ว่างภายในชุมชน เปรียบเสมือนว่าชุมชนแออัดทั้งหมด เป็นบ้านหลังใหญ่ของพวกเขา อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนแออัดมีความสัมพันธ์กันทางสังคมมากกว่าคนในหมู่บ้านจัดสรร จึงพอสรุปได้ว่าชุมชนมีอิทธิพลต่อบุคคลภายในชุมชนมากกว่าครอบครัวของตนเอง

3. กรุงเทพมหานครขาดการวางผังหลักที่ระบบที่ดี

เนื่องจากกรุงเทพมหานครไม่ได้วางผังหลักที่เกี่ยวกับการใช้ที่ดิน การจัดเขตชุมชน หรือเขตเมืองให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามถูกสุขลักษณะความเป็นอยู่ ไม่มีการกำหนดแผนการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ ไว้อย่างเหมาะสม แผนการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ เพื่อประกาศใช้เมื่อ พ.ศ.2518 มาเนิ่นนาน (พระราชบัญญัติการผังเมืองของไทย พ.ศ.2518) ซึ่งเป็นการประกาศใช้หลังจากที่กรุงเทพมหานครเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ แล้วเช่น ปัญหากการเพิ่มประชากร

ซึ่งหลังไหลจากชนบทเข้ามาตั้งถิ่นฐานท่ามาหากิน, ตีกรวมบ้านช่องเกิดขึ้นอย่างระกระระกะไม่เป็นไปตามมาตรฐานและอยู่ในย่านที่กำหนดไว้

นอกจากเรื่องการไร้ที่ดินไม่เป็นระบบแล้ว การกระจายด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการยังขาดแคลนตามไปด้วย ทำให้การบริการของรัฐซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเหล่านั้นกระจายไปไม่ทั่วถึงและไม่เป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชุมชนแออัด ซึ่งมักเป็นที่ดินบริเวณภายในเมือง

4. ททางที่ไม่สามารถเข้าไปควบคุมการไร้ที่ดินของเอกชน

เนื่องจากเอกชนเป็นเจ้าของที่ดินมีอยู่อย่างกว้างขวาง เกินกว่าที่รัฐจะสามารถใช้อำนาจใด ๆ ไปควบคุมได้ เอกชนบางกลุ่มดำเนินการไร้ที่ดินโดยเสรี ซึ่งไม่ได้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในผังเมือง อันเป็นผลมาจากความล่าช้าของการประกาศแผนกำหนดการไร้ที่ดินที่เพิ่งประกาศใช้เมื่อ พ.ศ.2518 นี้ด้วย ทำให้ขาดการควบคุมการไร้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ เจ้าของที่ดินจึงสามารถแบ่งที่ดินให้เช่าเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย โดยไม่มีการปรับปรุงคุณภาพ หรือบริการใด ๆ ทั้งรัฐบาลเองก็มิได้มีกฎหมายใดที่จะประกันประสิทธิภาพพื้นฐานให้แก่ผู้เช่าได้ จึงเป็นผลให้มีการขยายตัวของชุมชน หรือมีคนอพยพเข้ามาเช่าอยู่เพิ่มมากขึ้น จนเกิดความแออัดหนาแน่นมากขึ้นด้วย โดยมีได้มีการปรับปรุงสภาพชุมชนให้มีสภาพที่เหมาะสมแต่ประการใด

5. การขาดบริการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปโภค

ททางที่ไม่ได้ควบคุมการไร้ที่ดินว่างเปล่าอย่างเหมาะสมในบริเวณที่ดินของทางราชการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของกรมธนารักษ์, ทรัพย์สินพระมหากษัตริย์และที่ของวัดต่าง ๆ ไม่ได้มีแผนหรือนโยบายที่แน่นอนในการที่จะไร้ที่ดินเหล่านั้น ที่ดิน จึงถูกทิ้งไว้ในรกร้างว่างเปล่า ที่ดินเหล่านี้ไม่ได้รับการพัฒนา และบางส่วนก็เป็นที่ดินของเอกชนที่ทิ้งว่างไว้ จึงก่อให้เกิดชุมชนนุกรุกเข้าไปอยู่เพิ่มขึ้น และพร้อมกันนั้นชุมชนซึ่งเช่าที่ปลูกบ้านก็ทำให้เกิดความแออัดเพิ่มมากขึ้นด้วย รัฐองค์กรของรัฐหรือทางราชการนั้น ทำหน้าที่เพียงแต่เก็บค่าเช่าในราคาถูก ทำให้ประชาชนอยู่อาศัยตามขถากรรม โดยมีได้จัดหาบริการค้าสาธารณูปโภค และด้านสาธารณูปการใด ๆ ให้เลย

6. สาเหตุย่อยเฉพาะกรณี

สาเหตุย่อยเฉพาะกรณี ที่ก่อให้เกิดชุมชนแออัด ได้แก่เหตุผลต่อไปนี้

แหล่งงาน (Job Opportunity) ชุมชนแออัดมักเกินใกล้แหล่งงาน เช่น คลองเตย อยู่ใกล้ท่าเรือคลองเตย, ชุมชนแออัดหลังบ้านมนังคศิลา อยู่ใกล้ตลาดค้าส่ง โย้เบี๊ยะและมหานคร เป็นต้น

การเดินทางสะดวก (Convenient Transportation) ชุมชนแออัดเกิดไม่ไกลแหล่งงานนัก เพื่อความสะดวก รวดเร็ว ในการเดินทาง เช่น ชุมชนแออัดเคหะ ในเขตบางกะปิ เป็นต้น

ความมั่นคงในการอยู่อาศัย (Tenure security) เป็นความมั่นคงในแง่ที่สามารถอยู่อาศัยได้อย่างแน่นอน จะเป็นการอยู่ชั่วคราวหรือกึ่งชั่วคราวก็ตาม ก็เป็นข้อควรคำนึงถึงในการเลือกที่อยู่อาศัย

การมีบริการขั้นพื้นฐาน (Facilities) เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ฯลฯ สำหรับผู้ที่อาศัย แม้ไม่ดีเท่าที่ควร แต่ก็มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต

ความสามารถในการจ่ายค่าที่พักอาศัย (Affordability) เช่น ค่าเช่าห้อง ค่าเช่าบ้าน ค่าเช่าที่ดิน ในกรณีสร้างบ้านในบริเวณที่เช่า เป็นต้น

ประเภทของชุมชนแออัด

ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด การเคหะแห่งชาติ ได้แบ่งประเภทชุมชนแออัดตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานได้เป็น 4 ประเภทคือ

1. ชุมชนดั้งเดิม หมายถึง ชุมชนเก่าที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานแล้ว ตั้งแต่ก่อนหรือพร้อม ๆ กับเมืองที่พัฒนามาขึ้น ชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 15 ปี จัดเป็นชุมชนแออัดในประเภทนี้
2. ชุมชนใหม่ หมายถึง ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ที่มีอายุการตั้งชุมชนต่ำกว่า 15 ปี และเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งโดยไม่มีระเบียบ มีความเสื่อมโทรมหรือมีแนวโน้มที่จะมีความเสื่อมโทรมในอนาคต
3. ชุมชนประเภทบุกรุก หมายถึง ชุมชนที่ผู้อยู่อาศัยเข้าไปครอบครองปลูกสร้างอาคารโดยไม่ได้รับคำยินยอมหรือการรับรู้ใด ๆ จากเจ้าของที่ดิน หรืออยู่ระหว่างการใช้จากเจ้าของที่ดิน หรือชุมชนที่เข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นบริเวณสาธารณประโยชน์ เช่น ชุมชนที่เข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณไฟไหม้ ชุมชนริมคลอง ชุมชนที่เลียบขาวริมทางรถไฟ เป็นต้น
4. ชุมชนที่จะต้องรื้อล้าง หมายถึง ชุมชนที่ถูกกำหนดว่า จะต้องรื้อล้างหรือมีแนวโน้มที่จะพัฒนาเป็นอย่างอื่น เช่น ชุมชนที่อยู่ในเส้นทางของแผนการสร้างทางหลวง หรือที่เวนคืนเพื่อไปใช้สาธารณประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือบริเวณที่มีแนวโน้มที่จะเป็นการใช้ที่ดินเป็นบริเวณพาณิชย์กรรม เนื่องจากการขยายตัวของเมืองพัฒนาเข้ามาถึงชุมชน

จากการศึกษาของจันทิมา ฉัตรไชยทิทธิกุล (อ้างถึงใน ชมชื่น จันทรสมบุรณ์, 2538) พบว่า จำนวนของชุมชนประเภทที่ 1 กำลังถูกทดจำนวนลงอย่างรวดเร็วด้วยการพัฒนาของเมืองที่เข้ามารุกกล้าแทนที่อย่างรวดเร็ว กลายเป็นชุมชนประเภทที่ 4 และจากชุมชนประเภทที่ 4 ก็กลายเป็นชุมชนประเภทที่ 3 ถ้าอยู่ในบริเวณใจกลางเมือง และเป็นชุมชนประเภทที่ 2 เป็นชุมชนที่อยู่บริเวณรอบวงนอกของเมือง

ลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนแออัด

กล่าวถึงบทบาททางสังคมวิทยาของชุมชนแออัดไว้ดังนี้

1. เป็นที่อยู่อาศัยราคาถูก เนื่องจากในชุมชนแออัดการครองชีพเป็นไปอย่างสมณะที่สุด มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติน้อยมาก
2. เป็นบริเวณที่อาจมีภัยอันตรายมากกว่าปกติ กล่าวคือ บ้านเรือนปลูกสร้างไม่มั่นคง แ่นหนา อาจมีหลังคารั่ว หรือมีการทรุดตัว ประตูหน้าต่างไม่แน่นหนา ทำให้มีคนแปลกหน้าหรือพวกมิจฉาชีพเข้าไปถึงตัวได้ง่าย โอกาสเกิดเพลิงไหม้เป็นไปได้สูง และระดับเพลิงมักจะเข้าไปไม่ถึง นอกจากนี้มีการแพร่ระบาดของเชื้อโรคได้รวดเร็ว เพราะบ้านหนาแน่นติดต่อกัน
3. เป็นสภาพแวดล้อมที่ขาดความสมบูรณ์ทางสาธารณสุข และการศึกษาผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดมักขาดโอกาสบางประการ เช่น บริการสาธารณสุขที่ถูกต้องไม่มีหรือมีแค่น้อยการศึกษาสำหรับผู้เข่าวมีไม่เต็มที่
4. เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่ ชุมชนแออัดที่มีผู้อาศัยจากชนบทมาก เป็นเสมือนแหล่งที่ชาวชนบทได้ทราบความเป็นไป และได้มีโอกาสเรียนรู้แบบวิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่ นอกจากนี้การเรียนรู้จากคนจังหวัดเดียวกันในชุมชน ช่อมเป็นเสมือนบันไดขั้นแรกที่จะช่วยเปิดทางให้เข้าไปใช้ชีวิตแบบคนเมืองใหญ่ได้เต็มที่ในโอกาสหลัง

สภาพอารมณ์ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

องค์ประกอบสำคัญที่มีผลกระทบต่อสภาพอารมณ์ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่ของชาวชุมชนแออัดแตกต่างไปจากชาวเมืองโดยทั่ว ๆ ไป ชุมชนแออัดจึงเป็นส่วนหนึ่งแห่งปัญหาที่ปรากฏขึ้นในเมือง กวาระบีบรัดทางเศรษฐกิจรวมทั้งสภาพแวดล้อมทางสังคมและกายภาพ ก่อให้เกิดความกดดันทางด้านจิตใจของผู้อยู่อาศัย ซึ่งมักจะแสดงออกดังนี้

1. ความก้าวร้าวรุนแรง (Aggressiveness) ซึ่งต้องเผชิญกับปัญหานานาประการในชีวิตประจำวัน เช่น การขาดแคลนรายได้ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง

2. ความเบี่ยงเบนทางสังคม (Social Deviation) เป็นทางออกอีกทางหนึ่งสำหรับความกดดันที่ปรากฏในชีวิตประจำวัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ คนคิดเหต๋า ดิถยาเสพติดคิดการพนันในรูปแบบต่าง ๆ คลอดจนลักษณะที่เบี่ยงเบนของเขาวชน บุคคลเหล่านี้ดูเหมือนจะสูญเสียเวลา พลังงาน และเงินทองเพื่อบรรเทาความกดดันด้วยวิธีดังกล่าวมากกว่าเผชิญปัญหา

3. ลักษณะสองด้านของการเผชิญปัญหา ลักษณะสองด้านนี้ได้แก่ การยืนหยัดต่อสู้ (Persistence) และความเฉยชิน (Passiveness)

โสภณ พรโชคชัย (2528) อธิบายเกี่ยวกับลักษณะการเผชิญปัญหาไว้ดังนี้

ครอบครัวของคนชาวจีนที่คนทั้งบ้านร่วมกันต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด พ่อแม่ต่างก็ทำงานหนัก ถูกที่ใดแล้วก็ช่วยทำงานนอกบ้าน คนรอง ๆ ลงมาก็อยู่บ้านดูแลน้อง ๆ ที่ยังเด็กอยู่ภาพเช่นนี้จะพบเห็นได้เมื่อสัมผัสกับการดิ้นรนของชาวบ้าน

ในทางตรงกันข้าม เมื่อเข้าไปในสลัมก็พบภาพที่ต่างกันอีกแบบหนึ่ง มีคนจำนวนมากไม่น้อยที่ไม่ได้ดิ้นรนทำงาน ปล่อยให้ไป บ้างก็รอคอยความช่วยเหลือจากญาติมิตรหรือภายนอกบ้าน

จะเห็นได้ว่า ทั้งแบบแผนกึ่งเมืองกึ่งชนบท และภาวะทางอารมณ์ดำรงอยู่ในสลัมเงื่อนขังทั้งสองนี้ก่อให้เกิดกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม โดยเฉพาะกับคนรุ่นใหม่ในสลัมและผู้อพยพที่ใหม่ ก่อให้เกิดวิถีชีวิต ลักษณะทางสังคม กิจกรรมทางสังคมเฉพาะในชุมชนเหล่านี้ และด้วยลักษณะเฉพาะของสลัมเช่นนี้เองที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงความแตกต่างระหว่างสลัมกับชุมชนเมืองอื่น ๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศที่เกี่ยวกับการสื่อสารในชุมชนแออัด

ศิริวรรณ ศิริบุญ และ จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย (2531) ศึกษาเปรียบเทียบชุมชนแออัดที่พัฒนาแล้วและยังไม่ได้พัฒนาในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า คุณลักษณะทางด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของผู้พักอาศัยในเขตชุมชนแออัดทั้งสองแห่งไม่มีความแตกต่างกัน โดยส่วนใหญ่มีการศึกษาและรายได้ในระดับค่อนข้างต่ำ อัตราการตายของทารกและเด็กในชุมชนแออัดที่พัฒนาแล้ว ต่ำกว่าอัตราการตายของทารกและเด็กในเขตชุมชนแออัดที่ยังไม่ได้พัฒนา นอกจากนี้ความแตกต่างกันในเรื่องลักษณะบางประการของมารดา เช่น ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ ความรู้เกี่ยวกับการรับวัคซีนป้องกันโรค สภาวะแวดล้อม และความสะอาดของที่พักอาศัย ก็เป็น

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความแตกต่างของอัตราการตายของทารกและเด็กในเขตชุมชนแออัดด้วยประชากรในชุมชนแออัดส่วนใหญ่จะเป็นโรคที่เกี่ยวกับระบบหายใจ ปวดท้อง ท้องเสีย และโรคติดเชื้อ ซึ่งรูปแบบของการเจ็บป่วย มีส่วนสัมพันธ์กับการสุขาภิบาล สิ่งแวดล้อม และกองอนามัยของชุมชนด้วย

เรื่องศิริ หิรัญอุณหะ (2532) ศึกษาชีวิตการสื่อสารของประชาชนในชุมชนแออัดโรงพยาบาลเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า การรับสารในเรื่องที่เกี่ยวกับครอบครัว เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง การปกครอง ศาสนาและสันตนาการ มีความถี่ของการรับ-ส่งสารต่ำมาก หรือแทบเรียกได้ว่าไม่มีการสื่อสารในเรื่องดังกล่าวเลย กระบวนการตั้งคณกรณ์ที่เกิดขึ้นกับประชาชนในชุมชนแออัด จึงมีพื้นฐานอยู่บนการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการสนองตอบตามสภาพที่เป็นอยู่ ไม่มีความคิดหรือแนวทางการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นให้ถูกต้องหรือสอดคล้องกับความต้องการของสังคม จึงทำให้พวกเขาอยู่ในสภาพที่เป็นปัญหาในความรู้ตื้นเขินนึกคิดของบุคคลภายนอก ซึ่งอาจเป็นความเคชินที่เกิดจากกระบวนการตั้งคณกรณ์ภายใต้สภาวะดังกล่าว

จุฬากรณ์ เอื้อตะพันธ์ (2534) วิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนของประชาชนในชุมชนเป้าหมายของกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยปรากฏว่า คุณลักษณะทางประชากร ได้แก่ เพศ อายุ ศาสนา มีความสัมพันธ์กับความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนในระดับต่ำ ในขณะที่ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้มีความสัมพันธ์กับความถี่ ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนในระดับสูง ปัจจัยทางด้านการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร เนื้อหาข่าวสาร และช่องทางการสื่อสาร มีความสัมพันธ์กับความถี่ในการรับข่าวสาร การพัฒนาชุมชนในระดับสูง และความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชน มีความสัมพันธ์กับการนำข่าวสาร ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในระดับต่ำ

อายุวัฒน์ จุนสมพิศศิริ (2537) ศึกษาเรื่อง สื่อบุคคลกับแนวทางแก้ไขพฤติกรรมการใช้ยาเสพติดใช้แก้ปวดที่ไม่ถูกต้องในชุมชนแออัด พบว่า กลุ่มบุคคลในครอบครัวและเพื่อนบ้านมีผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้ยาสำหรับบำบัดอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยทั่ว ๆ ไป ในการซื้อยามารับประทานเองนี้ มีทั้งยาที่ประชาชนเรียกหาตามประสบการณ์ในอดีต หรือจากคำแนะนำของกลุ่มบุคคลใกล้ชิด หรือจากคำโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางสื่อมวลชน โดยเฉพาะจากโทรทัศน์ มีประชาชนจำนวนน้อยที่จะไปรับการตรวจรักษาจากแพทย์ในกรณีของการเจ็บป่วยเล็กน้อย ๆ แต่ในขณะที่เด็วกัน

ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยจะให้ความเชื่อถือต่อคำแนะนำการใช้ยาของเจ้าหน้าที่ในชุมชน หรือจากร้านยาในชุมชนซึ่งไม่มีเภสัชกรทำหน้าที่ประจำร้านอยู่เลย

จรัล มานตรี (2538) วิจัยเรื่อง ความพึงพอใจในการอ่านนิคตสารประเภทอาชญากรรม กับทัศนคติต่อพฤติกรรมก้าวร้าวของวัยรุ่นในชุมชนแออัด พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่พักอาศัยกับพ่อแม่ มีแนวโน้มที่จะอ่านนิคตสารในช่วงระยะเวลาสั้นกว่ากลุ่มตัวอย่างที่อาศัยอยู่กับญาติพี่น้อง และกลุ่มตัวอย่างที่มีความผูกพันในครอบครัวสูง จะมีแนวโน้มพึงพอใจในนิคตสารประเภทอาชญากรรมน้อยลง ผลจากการวิจัยทำให้ตระหนักถึงความสำคัญของความผูกพันในครอบครัวว่าเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งมิให้วัยรุ่นเข้าหาสื่อที่มีเนื้อหารุนแรงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางกลับกัน หากความผูกพันในครอบครัวไม่ราบรื่นและอบอุ่น ก็จะเป็นแรงกดดันให้วัยรุ่นเข้าหาสื่อประเภทนี้ด้วยความพึงพอใจ ซึ่งการได้รับเนื้อหารุนแรงเหล่านี้ อาจจะเป็นเครื่องกระตุ้นทัศนคติของวัยรุ่นที่มีอยู่ในพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนหรือก้าวร้าว ให้แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมได้ง่ายขึ้น

งานวิจัยต่างประเทศที่เกี่ยวกับชุมชนแออัด

เทลมา อาบิอาโด จิโอกอล (Thelma Abiado-Giocolle, 1981) ศึกษาลักษณะด้านประชากรกับพฤติกรรมการเจริญพันธุ์ของประชาชนในสลัมเมือง Iloilo ประเทศฟิลิปปินส์ พบว่าสตรีที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าจะยอมรับการวางแผนครอบครัวมากกว่าสตรีที่มีการศึกษาต่ำกว่า ประชาชนในสลัมที่แต่งงานในระยะปีแรก ๆ นิยมมีบุตร และจะลดการมีบุตรลงในปีหลัง การอพยพย้ายถิ่น ไม่มีอิทธิพลต่อการยอมรับการวางแผนครอบครัวและการหางานทำของฝ่ายหญิงสตรีที่แต่งงานมานานมีแนวโน้มที่จะหางานทำมากกว่าสตรีที่เพิ่งจะแต่งงาน ทั้งนี้เพราะชีวิตครอบครัวเริ่มคงที่บุตรสามารถช่วยเหลือตัวเองได้บ้าง จึงมีเวลาหารายได้เพิ่มให้ครอบครัว ประชาชนในสลัมส่วนใหญ่ไม่มีโครงการที่จะย้ายออกจากที่อยู่ปัจจุบัน เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งงาน และมีความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมเหล่านี้แล้ว

เจนเนต แอน คอนทูลิ (Janet Ann contursi, 1989) ศึกษาโครงสร้างการปกครองและเอกลักษณ์ของชุมชนสลัมในเมือง Pune แคว้น Maharashtra ประเทศอินเดีย โดยสัมภาษณ์จากผู้นำชุมชนในสลัม Marath ซึ่งมีอุดมการณ์ของ ฮินดูหัวรุนแรง กับผู้นำชุมชนในสลัม Dalit ซึ่งมีความคิดตรงกันข้ามกับผู้นำ Marath นอกจากนี้ยังสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยในสลัม ซึ่งมีความแตกต่างทางด้านศาสนาและวรรณะ อุดมการณ์ทางการเมืองของผู้นำมีอิทธิพลต่อเอกลักษณ์ของชุมชน ผู้นำทั้งสองใช้ความเชื่อในอุดมการณ์ของตน สร้างวัฒนธรรมความผูกพันระหว่างผู้นำและผู้อยู่อาศัยใน

ชุมชน และเป็นพื้นฐานสร้างความมั่นคงในชุมชน ผู้นำ Marath ในอุดมการณ์และความเป็นผู้นำ
เพียงคนเดียวกำหนดความรู้และควบคุมการใช้ทรัพยากรในชุมชน สร้างเสริมการพึ่งพาระหว่างชาว
สลัมอินดุกกับผู้นำ ซึ่งตรงกันข้ามกับผู้นำชุมชน Dalit ที่มุ่งส่งเสริมการศึกษาให้เป็นวิถีทางนำไปสู่
การยกระดับทางเศรษฐกิจและสังคมสำหรับชุมชนต้องห้ามมาก่อนหน้านี้ ผู้นำชุมชน Dalit พยายาม
สร้างความเป็นอิสระ ความเท่าเทียมกันในชุมชน โดยเผยแพร่ความรู้และจัดสรรปันส่วนทรัพยากร
ให้แก่คนในชุมชน

มุตเซดกาม ฟายิช มุตเซดกาม อาบู เฮลวา (Mussallam Fayiz Mussallam Abu Helwa, 1991) ศึกษาชีวิตสภาพความเป็นอยู่ของผู้อพยพชาวปาเลสไตน์ในเมือง Amman เมืองหลวงของ
จอร์แดน พบว่า สิ่งที่ดึงดูดให้ผู้อพยพเหล่านี้เข้ามาอาศัยอยู่ในสลัมกลางเมือง Amman เพราะมี
โอกาสหางานทำได้ง่าย และที่หักอาศัвраคาถูก และถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเข้าไปช่วยเหลือปรับปรุงที่อยู่
อาศัยให้ดีขึ้น แต่ก็ยังคงขาดสาธารณูปโภคพื้นฐาน ผู้อพยพมีความพอใจในที่อยู่อาศัย แต่ก็ยังคง
กังวลที่จะย้ายออกจากสลัม สาเหตุจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพมากกว่าสภาพของบ้าน ในงาน
วิจัยเสนอแนะว่า หน่วยงานของรัฐจะต้องศึกษาความต้องการและปัญหาของผู้อพยพในเรื่องที่อยู่
อาศัยอย่างเร่งด่วน

งานวิจัยในประเทศที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม

สุนทรีย์ โคมิน และสนธิ สมัครการ (2522) ทำการวิจัยเรื่อง ค่านิยม และระบบค่านิยม
ไทยเครื่องมือในการสำรวจวัด โดยแบ่งค่านิยมออกเป็น 2 ชนิด ตามแนวคิดทฤษฎีของโรคิช คือ 1
ค่านิยมจุดหมายปลายทาง 2 ค่านิยมวิถีปฏิบัติ ผลการวิจัยพบว่าจำนวนค่านิยม และการรวมกันของ
ค่านิยม (Combinations) ต่าง ๆ ทั้งสองชุดสามารถแยกแยะกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีความแตกต่างตาม
ลักษณะประชากรศาสตร์ (เพศ รายได้ การศึกษา อาชีพ อายุ และถิ่นฐานที่อยู่: กรุงเทพฯ ชนบท) ได้
อย่างมีความหมายที่มีนัยสำคัญ เช่น ความแตกต่างระหว่างชาวชนบทที่มีความอารีอารอบและเห็น
แก่ส่วนรวมในขณะที่ชาวกรุงเทพฯมุ่งเน้น แต่ในเรื่องส่วนตัวเป็นสำคัญ หรือความแตกต่างระหว่าง
ชายกับหญิงในแง่ชายมีความสนใจ เน้น Social Issues ในวงกว้าง ในขณะที่โลกของผู้หญิงอยู่ที่
ความสุขในชีวิตครอบครัว และมีความสำคัญในค่านิยมทางการเมืองต่ำที่สุด การศึกษาเป็นตัวที่ทำให้
ให้เกิดความแตกต่างทางค่านิยมอย่างชัดที่สุด ชาวนาเป็นกลุ่มที่รักษาไว้ซึ่งลักษณะค่านิยม
วัฒนธรรมดั้งเดิม (Traditional Values) ไว้มากที่สุด กรรมกรเป็นกลุ่มที่มีหลายลักษณะค่านิยมที่
เหมือนกับกลุ่มชาวนา และค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่กรรมกรจะต่างกับกลุ่มเหล่านี้เป็นอย่างมาก เมื่อก
ถึงค่านิยมทางการเมืองกรรมกรมีความสำคัญในค่านิยมทางการเมืองสูงเหมือนกลุ่มนักศึกษา

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาข้อมูลค่านิยมพร้อมกันไปกับข้อมูลด้านทัศนคติ และด้านพฤติกรรมผลปรากฏชัดว่า ค่านิยมไม่เพียงแต่จะมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับทัศนคติเท่านั้น ค่านิยมบางประการยังมีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับพฤติกรรมบางอย่างอีกด้วย

ชศ สันตสมบัติ (2527) ใช้เครื่องมือวัดผลทางจิตวิทยา (California Psychological Inventory) (CPI) เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แสดงได้เห็นว่าบุคลิกภาพของคนไทยมีลักษณะของความทะเยอทะยานพอสมควร แต่มักไม่ค่อยมีความเชื่อมั่นในตนเอง คนไทยมีนิสัยอ่อนน้อม ชอบออกสังคม ชอบพบปะสังสรรค์ และพูดคุยกับคนอื่น แต่ขณะเดียวกันก็จะรู้สึกเคอะเขิน เมื่ออยู่ในหมู่คนแปลกหน้าหรือกลุ่มที่ตนไม่สนิทสนม คนไทยชอบรับสภาพและวิถีชีวิตของตนเองที่กำหนดโดยสังคมและ "พรหมลิขิต" แต่ในขณะเดียวกันก็มีความรู้สึกไม่พอใจในชีวิตของตนเอง มีความกตักถุ้มและวิตกกังวลสูง คนไทยมีความรับผิดชอบค่อนข้างต่ำ รักสนุก และชอบความสะดักสะบวย ไม่ค่อยมีความเคารพในกฎเกณฑ์และระเบียบวินัย คนไทยชอบทำอะไรตามใจตนเอง ไม่ชอบผูกพันคนกับพันธะทางสังคม คนไทยมีนิสัยโกรธง่าย และจะรู้สึกไม่พอใจเมื่อความปรารถนาของตนถูกขัดขวางหรือถูกขัดใจแต่ความรู้สึกไม่พอใจนั้นจะถูกเก็บกดไว้ภายใน ไม่แสดงออกมาภายนอก ซึ่งเป็นลักษณะของการควบคุมตนเองและการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับผู้อื่น ในขณะเดียวกัน คนไทยคำนึงถึงหน้าตา สักดิ์ศรี และภาพพจน์ของตนเป็นอย่างมาก คนไทยมีความสงสารเห็นอกเห็นใจผู้อื่นสูง พยายามทำความเข้าใจกับปัญหาของผู้อื่น ปรับตัวเปลี่ยนแปลงอารมณ์ ความคิดเห็นและเหตุผลให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ดี

เพ็ญแข ประจันปัจฉิม และ อ้อมเดือน สดมณี (2529) วิจัยค่านิยมทางวัตถุกับค่านิยมทางระเบียบประเพณีของชาวชนบทไทย พบว่า การพัฒนาหรือความเจริญมีผลต่อค่านิยมของประชากรกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มประชากรในหมู่บ้านมีความเจริญสูงจะมีระดับค่านิยมทางวัตถุสูงกว่ากลุ่มประชากรในหมู่บ้านไม่เจริญ และกลุ่มประชากรในหมู่บ้านไม่เจริญ จะมีระดับค่านิยมทางระเบียบประเพณีสูงกว่ากลุ่มประชากรในหมู่บ้านเจริญ อย่างไรก็ตามค่านิยมทางระเบียบประเพณียังได้รับการยึดถืออย่างสูงในประชากรทั้งสองกลุ่ม แต่ก็มีแนวโน้มว่าจะเปลี่ยนไปหากมีการยอมรับความเจริญเข้ามามากขึ้น สำหรับค่านิยมทางวัตถุนั้น อายุ เพศ และระดับการศึกษามิได้มีผลกระทบหรือมิได้เป็นปัจจัยที่สำคัญ แต่สำหรับค่านิยมทางระเบียบประเพณีนั้น อายุและเพศเป็นปัจจัยสำคัญ กลุ่มประชากรเพศชายเป็นผู้ยึดถือค่านิยมประเภทนี้ สูงมากกว่าเพศหญิงและประชากรกลุ่มอายุระหว่าง 16-30 ปี เป็นผู้ยึดถือค่านิยมทางระเบียบประเพณีสูงสุด

ศิริพร สีนุศิริ (2530) ศึกษาความแตกต่างทางค่านิยมของชาวนาในเขตและนอกเขตโครงการชลประทาน ศึกษาความแตกต่างระหว่างค่านิยมวิถีปฏิบัติและค่านิยมจุดหมายปลายทาง ผลการศึกษาพบว่า ชาวนาที่อาศัยอยู่ในเขตโครงการชลประทาน และชาวนาที่อาศัยอยู่นอกเขตโครงการชลประทาน ให้ความสำคัญต่อค่านิยมวิถีปฏิบัติแตกต่างกันโดยให้ลำดับความสำคัญแตกต่างกันถึง 8 ค่านิยม คือ ความกตัญญูรู้คุณ การพึ่งพาอาศัยกัน การให้อภัย ความมีน้ำใจ เมตตาอารี การรักษาหน้าใจกัน ความรับผิดชอบ การเป็นตัวของตัวเอง และการปรับตัวเข้ากับจังหวะ และสิ่งแวดล้อม และมีเพียง 3 ค่านิยมที่ชาวนาทั้งสองกลุ่ม ให้ความสำคัญในลำดับเดียวกันคือค่านิยมความซื่อสัตย์ ความอ่อนน้อมเชื่อฟังและความสนุกสนานร่าเริง ส่วนค่านิยมจุดหมายปลายทาง ประชากรทั้งสองกลุ่มจัดลำดับค่านิยมนี้ไม่แตกต่างกันมากนัก คือ ความมั่นคงของประเทศชาติ การมีหลักธรรมและศาสนาเป็นที่พึ่ง ความสุขในชีวิตครอบครัว การช่วยเหลือผู้อื่น ความรักอิสระเสรี และความภาคภูมิใจในตัวเอง

นิทรพร ทิพา (2539) ได้ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์เนื้อหาเพลงพื้นบ้านหมอลำ เพื่อการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ผลการวิเคราะห์พบว่า เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำประกอบด้วยสาระต่าง ๆ รวม 1,198 เรื่อง ซึ่งสามารถจัดเป็นหมวดหมู่ โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้คือ การดำเนินชีวิต ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และความรู้ด้านต่าง ๆ ในเรื่องค่านิยม นั้นมีทั้งสิ้น 21 ประเภท ค่านิยมที่มีการกล่าวถึงมากที่สุด ได้แก่ เรื่องความมั่งคั่งของฐานะ รองลงมาตามลำดับคือ ความสนุกสนาน ความขยันและความอดทน ความหรรษา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความรักถิ่นฐาน คุณความดี ความกตัญญู การหวังความสุขในวันข้างหน้า การยอมรับบุญกรรมโดยไม่ได้แย้ง การพึ่งพาอาศัยกัน การเคารพผู้อาวุโส ความมรยัสต์ การรักหมู่เหล่าหรือรักพวกพ้อง การทำบุญ การชอบเลี้ยงโชค ความรักญาติพี่น้อง การแบ่งชนชั้น การศึกษา ความสันโดษ เชื่อผู้มีอำนาจ

งานวิจัยต่างประเทศที่เกี่ยวกับค่านิยม

คิคาชา บิน คารูบี (Kikaya Bin Karubi, 1989) ศึกษาค่านิยมประเพณีกับความทันสมัยของชาบบันตู (Bantu) ประเทศอัฟริกา โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างค่านิยม ประเพณี สังคม การปกครองและสถาบันทางเศรษฐกิจ ค่านิยมทางประเพณีของชาบบันตู ยังคงเชื่อในเรื่องอำนาจของมนุษย์ เช่น เชื่อในความสัมพันธ์การติดต่อระหว่างคนตายกับคนที่มีชีวิตอยู่ และคนที่จะเกิดมา ซึ่งตรงข้ามกับแนวความคิดความทันสมัย ผู้วิจัยวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างค่านิยมและรูปแบบของการปกครอง กับค่านิยมและรูปแบบของความเป็นเอกภาพ โดยได้วิเคราะห์ค่านิยมและ

วิเคราะห์เนื้อหาจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ ค่านิยมเหล่านั้นในยุคที่เป็นอาณานิคมและยุคหลังจากเป็นอาณานิคม ซึ่งเป็นช่วงที่นำความทันสมัยเข้ามาในแอฟริกา ผลจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าจะถึงเวลาดังกล่าวก็เปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมทางประเพณีก็ยังคงอยู่ การเปลี่ยนแปลงจะเกิดในระดับโครงสร้าง แต่ก็เพื่อที่จะทำให้สถาบันที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ได้รับความชอบธรรมเท่านั้น จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมการกำหนดรูปแบบการปกครองและสถาบันสังคมมาใช้ในแอฟริกาจึงล้มเหลว

มูฮัมหมัด เอ็ม เฮก (Muhammad M. Hague, 1992) ศึกษาระดับความแตกต่างของการเจริญพันธุ์ในบังกลาเทศ โดยได้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า การเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้อัตราการเกิดลดลง และการเพิ่มการพัฒนาใด ๆ จะทำให้อัตราการเกิดลดลงเช่นกัน ผลกระทบจากการพัฒนาเป็นช่องทางนำไปสู่โครงสร้างค่านิยมสมัยใหม่ในท้องถิ่น ค่านิยมสมัยใหม่เกี่ยวข้องกับอัตราการเกิด จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า การศึกษาอัตราเกิดส่วนใหญ่ มุ่งศึกษาไปที่ลักษณะทางประชากรของแต่ละบุคคลเป็นหลัก ซึ่งโครงสร้างดังกล่าวไม่สามารถแสดงผลกระทบให้เห็นได้ชัดเจน เพราะโครงสร้างเหล่านี้ไม่มีความแตกต่างกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย